

FAKTA A ÚVAHY O VÝVOJI OSÍDLENÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ

Alois Andrie

Príspevek hodnotí vývoj osídlení v České republice na základě statistických dat, tříděných podle územní organizace státní správy k 31. 12. 2001, a to včetně retrospektivních přepočtů od roku 1961. Tyto přepočtené údaje na územně srovnatelná území umožňují posoudit faktický stav našeho osídlení.

Vývoj osídlení je zkoumán ve dvou rovinách velikostních skupin obcí. Podrobná škála zahrnuje 10 tříd od nejmenších obcí s počtem obyvatel od 200 až po velkoměsta se 100 tis. a více obyvateli. Intervaly tříd byly zvoleny podle mezinárodně ustálených kategorií. Další třídění faktů je kumulativní do čtyř tříd: za obce do 2 000 obyvatel, za souhr obcí se 2 000–4 999 obyvateli, za města s 5 000–9 999 obyvateli a za města s 10 tis. a více obyvateli.

Autor se v samostatné kapitole zamýšlí nad důsledky těchto statistických údajů a rovněž v samostatné kapitole formuluje předpokládané vývojové trendy v našem osídlení, včetně prognózy vývoje obyvatelstva do roku 2020. Další oddíl obsahuje osobní úvahy autora o aktuálních a krátkodobých tendencích v osídlení až po dlouhodobé trendy. Príspevek považuje autor za podnět k diskusi a výměně poznatků mezi odborníky různého zaměření k problematice strategie osídlení a v urbanistické politice. Shromážděná fakta a na ně navazující úvahy tomu mají přispět.

Úvod

Rozložení obyvatelstva na území současné České republiky bylo od počátku vytváření a upevňování státního útvaru určováno geomorfologickými podmínkami a hospodářským vývojem.

Výrazné vymezení prostoru Čech pohraničními horami umožnilo vznik poměrně husté sítě sídel s přirozeným centrem. Okrajová území na severu, západě a jihozápadě s některými surovinovými zdroji byla vhodná pro kolonizaci řemeslníků ze sousední Východofranské říše, kteří se na nich usazovali již v raném středověku. Zeměpisná otevřenost Moravy na severu a jihu vytvářela charakter prostoru pro obchodní cesty, což spoluvytvářelo další ekonomický a demografický vývoj, který politicko organizačně vyzněl formou markrabství v rámci zemí Koruny české. V obou útvarech byla velmi významná přemyslovská výstavba měst třináctého století, která ovlivnila celkovou urbanistickou strukturu až do současnosti.

V průběhu dalších věků se stále prolínaly politicko mocenské a ekonomické děje s konflikty přinášející změny a přerušování souvislého vývoje. Bylo tomu tak v době husitských válek, bouřlivého sedmnáctého století, kdy zanikl samostatný český stát s dlouhodobými důsledky demografickými, ekonomickými a urbanistickými. Neutěšený stav se zlepšoval jen zvolna a teprve devatenácté století přineslo patrný všeobecný rozvoj, který byl znovu přerušen první světovou válkou, novým uspořádáním střední Evropy včetně dvacetiletí Československa.

Meziválečné období labilního míru bylo krátké a ve vývoji osídlení dnešní České republiky nebylo s výjimkou hlavního města a několika sídel s průmyslem a větším počtem obyvatel, mimořádně významné. Skončilo nacistickou okupací a počátkem druhé světové války.

Její konec a celá druhá polovina dvacátého století však znamenala pro středoevropský prostor velmocenských zájmů další výrazné změny. Projevila se nacionální a hospodářskou resuscitací, odsunem značné části obyvatelstva z pohraničí, následnou částečnou imigrací tohoto území a zejména rychlým zaváděním socialistického společenského uspořádání. V průběhu čtyř desetiletí došlo k velké industrializaci, rozsáhlé výstavbě obytných domů, růstu počtu obyvatel a ke vzniku i poklesu významu některých sídel.

Koncem roku 1989 se opět změnila zásadní sociálně politická a ekonomická orientace směrem na kapitalistické tržní hospodářství. Tento kurs působí aktuálně, vyvíjí se v evropském kontextu a vytváří rozsáhlý soubor nových problémů a pohledů v průběhu privatizace a jejich někdy protichůdných procesů.

Smyslem tohoto příspěvku bylo zpracování statistických dat o vývoji osídlení a na jejich základě formulovat úvahy o možných tendencích vč. kvantifikace vývoje do roku 2020. Nutno zdůraznit, že jde o osobní úvahy, které se nemusí naplnit. Možná, že vyvolají polemiku či diskusi, což považuji za jev pozitivní vzhledem k závažnosti problematiky. Fakta v tabul-

kách doplňují grafy a kartogramy, které jsou výběrem ze souboru kartogramů, které byly zpracovány v poslední době.

1. Průběh urbanizace v České republice očima statistiky

Historicky rychlé proměny společenské scény kladou před odborná pracoviště otázky a úkoly pro nejbližší i vzdálenější budoucnost s tím, že je nutno, aby tento obor statistiky i nadále byl významným nástrojem při provádění praktické politiky.

Důležitým rysem při studiu rozmístění obyvatelstva v naší zemi je míra jeho urbanizace. Je zřejmé, že tento jev není výsledkem prostého soustředění obyvatel v jednotlivých útvarech, že má široké souvislosti, které se projevují mimo jiné i v definici „města“. Podle doporučení Mezinárodního statistického ústavu z roku 1938 měla být za města pokládána sídla s 2 000 a více obyvateli. Po válce se však ukázalo, že tato hranice je nízká a bylo doporučeno ji zvýšit na 10 000 obyvatel, pokud nebude používáno národních definicí.

V případě České republiky vznikla důsledkem velkých změn v průběhu pouhých padesáti let situace, kdy pojem „urbanizace“ má kromě přesných statistických výpovědí stále více rozměry ekonomicko sociologické. V rozmístění obyvatelstva, zejména českého a moravského pohraničí, se uplatnila slovenská a zejména romská populace a celá země zaznamenala všeobecný přesun z vesnic do měst.

Současnost však přináší i jiné a odlišné vývojové tendence, kdy některá malá sídla s počtem obyvatel nižším než deset tisíc jsou, pod vlivem soudobě automatizova-

ných technologií, dnes „městštější“, než jiná, ze kterých kupříkladu odešla armáda.

1.1 Vývoj počtu obcí a obyvatelstva 1950–2001

Vývoj našeho osídlení zjišťujeme dvěma způsoby. Jednak na základě administrativního stavu obcí v rozhodný den příslušného sčítání lidu, jednak metodou dat za srovnatelná území podle současné územně správní organizace státu.

Základní přehled o počtu obcí a obyvatelstva v rozhodný den příslušného sčítání poskytují tab. 1.

Podle územně administrativního stavu obcí českých zemí v okamžiku sčítání bylo v roce 1950 v obcích se 2 000 a více

obyvateli **54,0 %** urbanizovaného obyvatelstva, v obcích s 10 000 a více obyvateli však pouze **34,1 %**. Podíl městského obyvatelstva se od jednoho sčítání k druhému zvyšoval až na **75,2 %**, resp. **56,1 %** v roce 1991. Počet obcí se 2 000 a více obyvateli se mezi rokem 1950 a 1991 zvýšil z 533 na 614, obcí s 10 000 a více obyvateli ze 68 na 136.

Všechna další třídění jsou v našem příspěvku založena na principu srovnatelnosti dat za území obcí a jejich zařazení do příslušných skupin. (Konkrétně bylo nutné přepočítat všechny retrospektivní údaje na současný stav územně správního členění obcí.) Současný stav osídlení podle posledního sčítání v roce 2001 v územní organizaci k 31. 12. 2001 vyjadřuje tab. 2.

Podle Sčítání lidu, domů a bytů k 1. březnu 2001 bylo v České republice 6 258 obcí. Měst s 10 000 a více obyvateli bylo 131, počet jejich obyvatelstva 5 518 tisíc znamenal míru urbanizace 54,0 %. Její retrospektivu od roku 1961 – kdy bylo sčítání lidu prvně zpracováno podle „bydlícího obyvatelstva“ na rozdíl od dřívější praxe zpracování za „přítomné obyvatelstvo“ – uvádějí tabulky č. 3 a 4.

Ve 131 obcích, které měly v roce 2001 10 000 a více obyvatel, bydlelo na jejich dnešním území v roce 1961 45,8 % obyvatel dnešní České republiky. V roce 1970 se podíl městského obyvatelstva představovaného dnešními 131 městy, zvýšil na 49,5 %, v roce 1980 vzrostl na 52,7 % a do roku 1991 se zvýšil na 55,1 %.

Tab. 1 Počet obcí a obyvatelstva na území České republiky podle sčítání lidu 1950–1991 a velikostních skupin obcí na území v okamžiku sčítání

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Počet obcí					Počet obyvatelstva v tisících ¹⁾				
	1950	1961	1970	1980	1991	1950	1961	1970	1980	1991
Do 200	4 163	2 019	1 490	528	1 328	515	282	205	75	168
200-499	4 204	3 340	2 805	1 535	1 955	1 328	1 084	927	526	640
500-999	1 825	1 876	1 794	1 345	1 224	1 256	1 310	1 249	952	856
1 000-1 999	734	853	800	705	647	994	1 163	1 090	972	893
2 000-4 999	374	436	400	390	347	1 134	1 322	1 203	1 183	1 054
5 000- 9 999	91	115	120	136	131	635	799	844	947	911
10 000-19 999	37	51	59	78	71	525	702	819	1 107	998
20 000-49 999	22	24	26	39	41	684	743	753	1 148	1 199
50 000-99 999	5	8	13	17	17	296	476	877	1 234	1 173
100 000 +	4	4	4	5	7	1 529	1 691	1 841	2 148	2 410
Celkem	11 459	8 726	7 511	4 778	5 768	8 896	9 572	9 808	10 292	10 302

¹⁾ V roce 1950 přítomné obyvatelstvo, 1961 – 1991 bydlící obyvatelstvo.

Zdroj: ÚRS Praha

Tab. 2 Území, obce a obyvatelstvo k 31. 12. 2001 podle velikostních skupin obcí

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Rozloha v km ²	Počet obcí	Počet obyvatel	Podíl v % na celkové			Hustota zalidnění (počet obyv. na 1 km ²)	Průměrná rozloha 1 obce v km ²	Průměrný počet obyvatel v obci
				výměře	počtu obcí	počtu obyvatel			
Do 200	9 797,82	1 664	205 191	12,4	26,6	2,0	21	5,89	123
200- 499	18 507,78	2 036	662 719	23,5	32,5	6,5	36	9,09	326
500- 999	17 101,60	1 275	889 702	21,7	20,4	8,7	52	13,41	698
1 000- 1 999	12 733,90	657	909 741	16,1	10,5	8,9	71	19,38	1 385
2 000- 4 999	9 700,10	365	1 123 987	12,3	5,8	11,0	116	26,58	3 079
5 000- 9 999	4 260,41	130	896 896	5,4	2,1	8,8	211	32,77	6 899
10 000-19 999	2 377,71	68	961 888	3,0	1,1	9,4	405	34,97	14 145
20 000-49 999	1 985,95	41	1 215 185	2,5	0,7	11,9	612	48,44	29 639
50 000-99 999	1 231,62	17	1 225 713	1,6	0,3	12,0	995	72,45	72 101
100 000 a více	1 168,38	5	2 115 414	1,5	0,1	20,7	1 811	233,68	423 083
Celkem	78 865,25	6 258	10 206 436	100,0	100,0	100,0	129	12,60	1 631

Zdroj: ÚRS Praha

Demografický vývoj let 1991–2000 – a to jak přirozený, tak migrační – vedl k tomu, že se podíl obyvatelstva těchto měst snížil v roce 2001 na 54,1 % obyvatelstva českého státu.

Při jednotlivých sčítáních lidu 1961 až 2001 se podíl **venkovského obyvatelstva**, tj. obcí s méně než 2 000 obyvateli, vyvíjel následovně: 34,9 → 31,3 → 27,8 → 25,5,

ale v roce 2001 byl 26,1 %. Pro formu osídlení České republiky je charakteristické převažující osídlení ve městech na jedné straně a značný podíl osídlení ve venkovských obcích. Obě velikostní skupiny obcí ležící **uprostřed** této škály, tj. obce s 2 000 – 4 999 obyvateli a města s 5 000 – 9 999 obyvateli měla při uvedených sčítáních v úhrnu tento podíl oby-

vatel: 19,2 → 19,1 → 19,5 → 19,3 a 19,8 % obyvatel, takže představovala v průměru pětinu obyvatelstva republiky. Hlavní změny v územním rozmístění se tedy týkaly jednak venkovského, jednak městského osídlení.

V letech 1961–2001 se na srovnatelných územích obcí snížil počet oby-

Tab. 3 Území, obce a obyvatelstvo k 31. 12. 2001 podle velikostních skupin obcí

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Počet trvale bydlících obyvatel				
	1.3.1961	1.12.1970	1.11.1980	3.3.1991	31.12.2001
<i>Podrobné třídění</i>					
Do 200	351 387	305 335	257 145	214 673	205 191
200- 499	898 032	812 019	735 593	659 485	662 719
500- 999	1 083 592	1 001 456	938 986	872 239	889 702
1 000- 1 999	1 009 954	954 899	928 125	884 605	909 741
2 000- 4 999	1 077 260	1 071 730	1 117 502	1 096 068	1 123 987
5 000- 9 999	763 790	809 446	893 939	899 200	896 896
10 000-19 999	702 423	793 525	929 818	974 235	961 888
20 000-49 999	835 428	946 292	1 126 678	1 230 399	1 215 185
50 000-99 999	918 758	1 088 865	1 218 390	1 265 676	1 225 713
100 000 a více	1 930 907	2 024 130	2 145 751	2 205 635	2 115 414
Celkem	9 571 531	9 807 697	10 291 927	10 302 215	10 206 436
<i>Kumulativní třídění</i>					
Do 2 000	3 342 965	3 073 709	2 859 849	2 631 002	2 667 353
2 000- 4 999	1 077 260	1 071 730	1 117 502	1 096 068	1 123 987
5 000- 9 999	763 790	809 446	893 939	899 200	896 896
10 000 a více	4 387 516	4 852 812	5 420 637	5 675 945	5 518 200

¹⁾ Přepočtené údaje podle územního členění obcí k 31. 12. 2001.

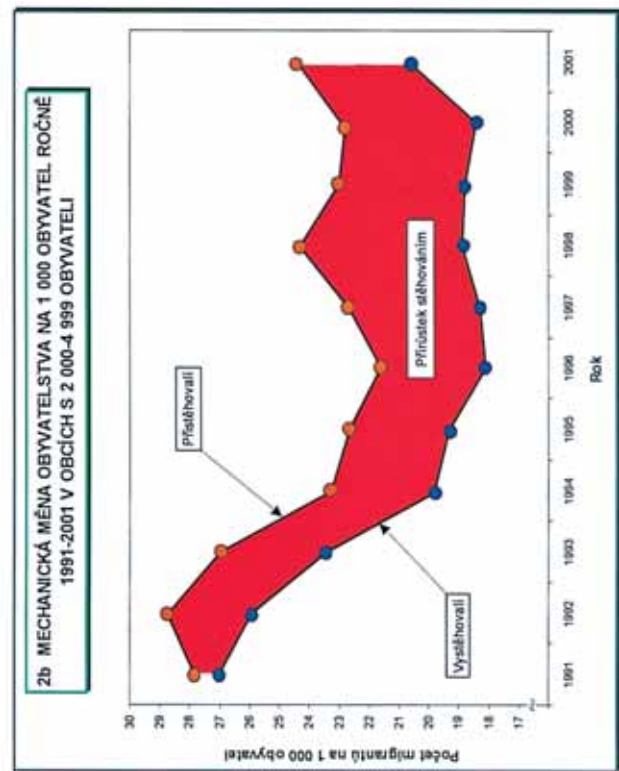
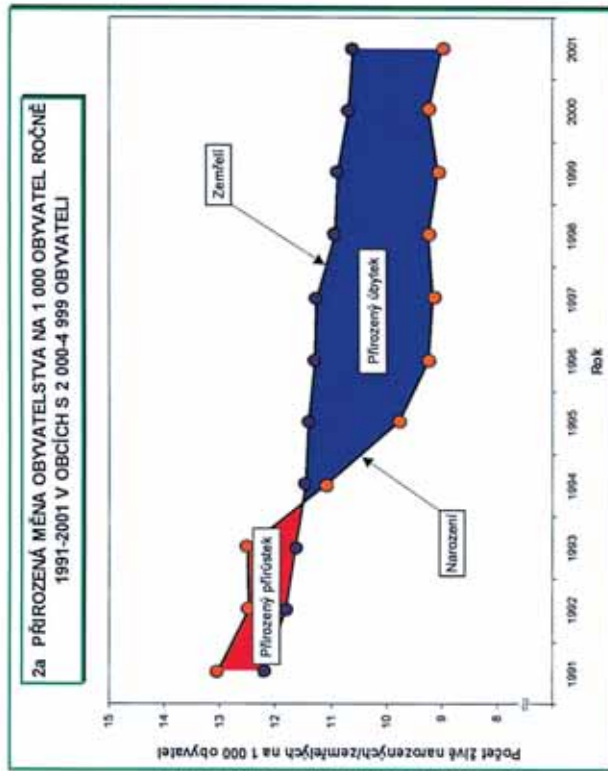
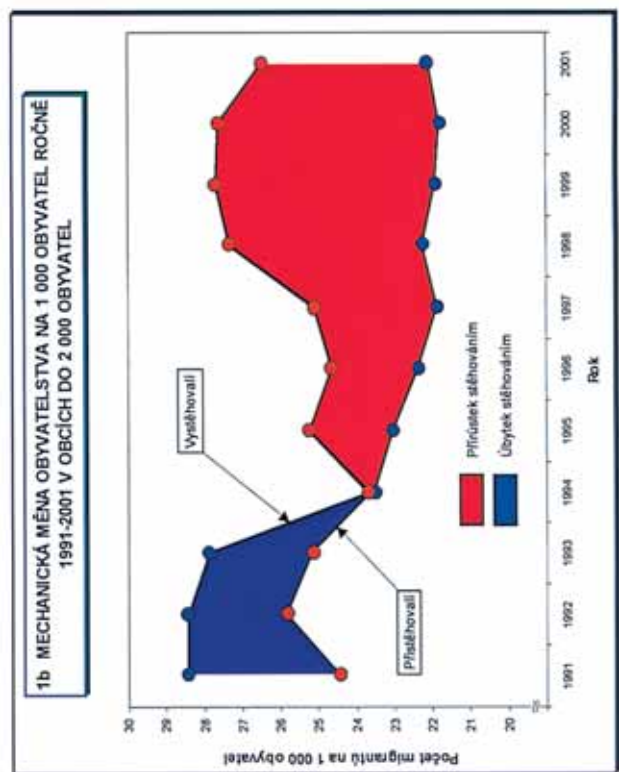
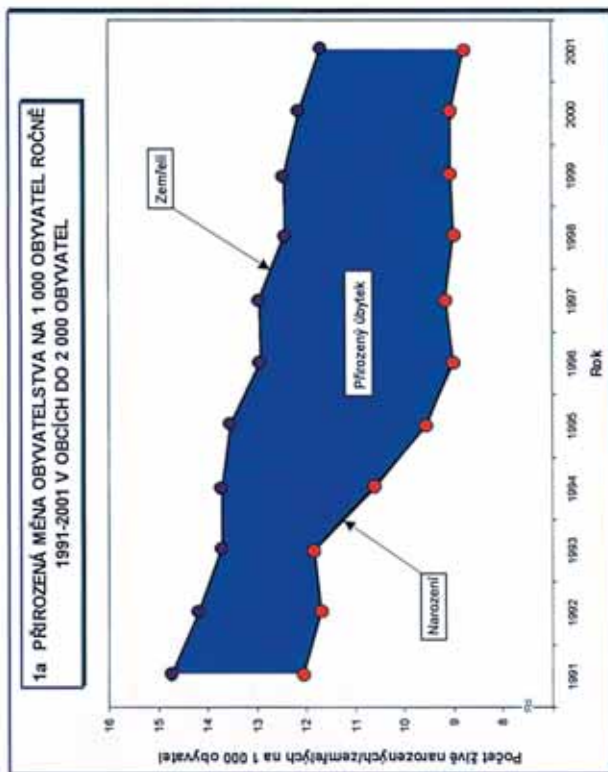
Zdroj: ÚRS Praha

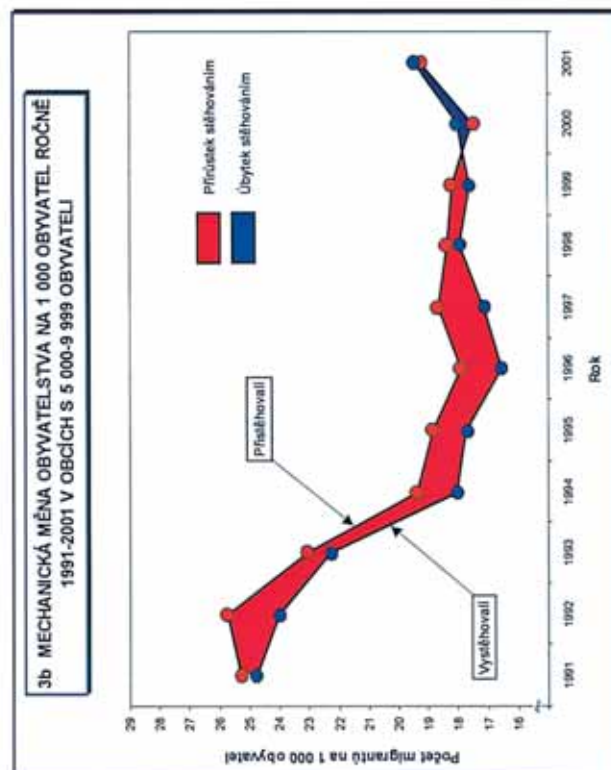
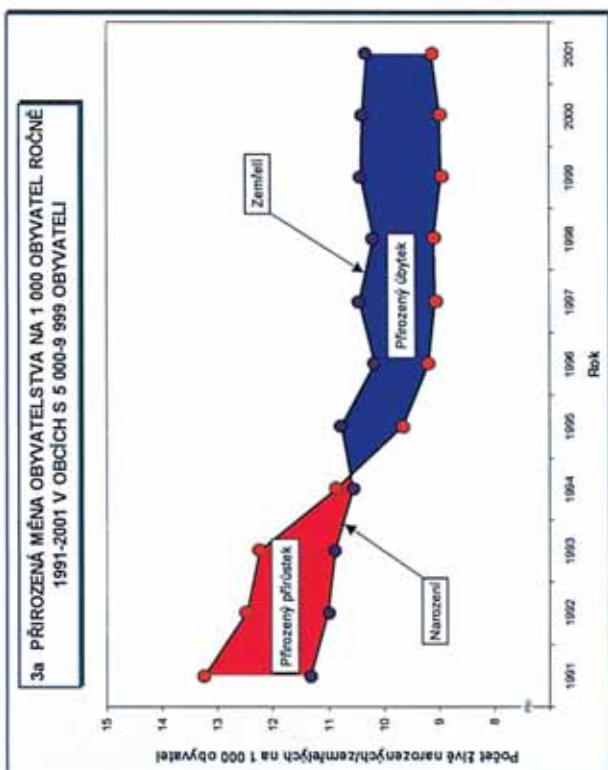
Tab. 4 Přírůstek (úbytek) počtu obyvatel podle velikostních skupin obcí ve srovnatelných územích¹⁾

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Přírůstek (úbytek) počtu obyvatel						
	absolutně					v % výchozích stavů	
	1961-1970	1970-1980	1980-1991	1991-2001	1961-2001	1961-2001	1991-2001
<i>Podrobné třídění</i>							
Do 200	-46 052	-48 190	-42 472	-9 482	-146 196	-41,61	-4,4
200- 499	-86 013	-76 426	-76 108	3 234	-235 313	-26,20	0,5
500- 999	-82 136	-62 470	-66 747	17 463	-193 890	-17,89	2,0
1 000- 1 999	-55 055	-26 774	-43 520	25 136	-100 213	-9,92	2,8
2 000- 4 999	-5 530	45 772	-21 434	27 919	46 727	4,34	2,5
5 000- 9 999	45 656	84 493	5 261	-2 304	133 106	17,43	-0,3
10 000-19 999	91 102	136 293	44 417	-12 347	259 465	36,94	-1,3
20 000-49 999	110 864	180 386	103 721	-15 214	379 757	45,46	-1,2
50 000-99 999	170 107	129 525	47 286	-39 963	306 955	33,41	-3,2
100 000 a více	93 223	121 621	59 884	-90 221	184 507	9,56	-4,1
Celkem	236 166	484 230	10 288	-95 779	634 905	6,63	-0,9
<i>Kumulativní třídění</i>							
Do 2 000	-269 256	-213 860	-228 847	36 351	-675 612	-20,21	1,4
2 000- 4 999	-5 530	45 772	-21 434	27 919	46 727	4,34	2,5
5 000- 9 999	45 656	84 493	5 261	-2 304	133 106	17,43	-0,3
10 000 a více	465 296	567 825	255 308	-157 745	1 130 684	25,77	-2,8

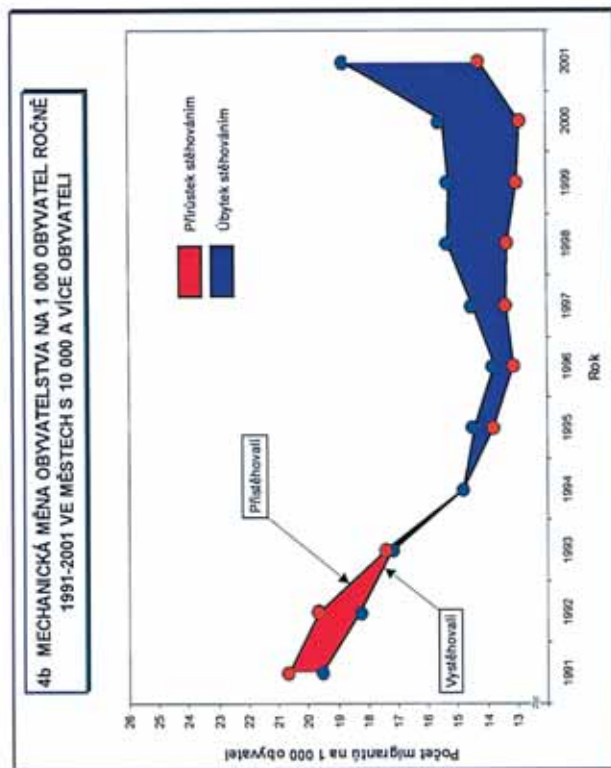
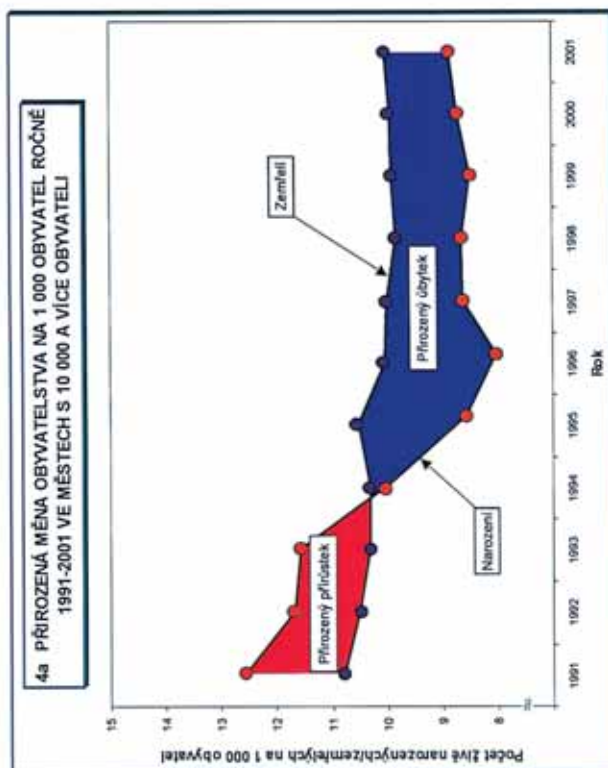
¹⁾ Přepočtené údaje podle územního členění obcí k 31. 12. 2001.

Zdroj: ÚRS Praha

Z podkladů ČSÚ zpracoval ÚRS PRAHA, a.s.

Z podkladů ČSÚ zpracoval ÚRS PRAHA, a.s.

vatel ve venkovských obcích o 20,2 %, v obcích se 2 – 5 tis. obyvateli však počet obyvatel vzrostl o 4,3 %, ve městech s 5 000 – 9 999 obyvateli se zvýšil o 17,4 %. Ve městech s 10 000 a více obyvatel došlo ke vzrůstu o 25,8 %. Pro posouzení nejnovějších trendů v rozmístění obyvatelstva je však důležité především poslední desetileté období 1991 – 2001. To charakterizuje nejnovější tendence: zastavení úbytku obyvatel venkovských obcí a jeho změnu v přírůstek (+1,4 %), demografické posílení obcí s 2 000 – 4 999 obyvateli (+2,5 %), ztrátu dynamiky obcí s 5 000 – 9 999 obyvateli (-0,3 %) a jasné ubývání neurbanizovanějšího obyvatelstva měst s 10 000 a více obyvateli (-2,8 %).

Uvedené změny v počtech a podílech obyvatelstva čtyř základních velikostních skupin obcí byly důsledkem velkých změn v reprodukci obyvatelstva České republiky v letech 1991 – 2001.

Po listopadu 1989 zaznamenávájí demografové dramatické změny v reprodukčním chování obyvatelstva. Na prvním místě je to prudké snížení sňatečnosti, mj. i v důsledku zvýšení sňatkového věku o 3 – 4 roky, za druhé mimořádné snížení přirozené reprodukce obyvatelstva a realizované plodnosti, za třetí vzrůst nemanželských narození dětí až na více než pětinu narozených dětí. Ke kladům patří snížení celkové a dětské úmrtnosti a snížení míry potra-

tovosti, jakož i prodlužování věku dožití obyvatelstva. Tyto jevy se také projevují v druhých ukazatelích, obsažených v tab. 5.

Míra porodnosti 9,97 živě narozených dětí na 1 000 obyvatel v průměru let 1991 – 2000 byla nejnižší ve městech s 10 000 obyvateli; nejvyšší byla v obcích s 2 – 5 tis. obyvateli. Celková úmrtnost byla 11,18 promile; čím menší obce, tím byl ukazatel méně příznivý. Ve všech velikostních skupinách obcí byla úmrtnost vyšší než porodnost; nejhorší bilance měla skupina venkovských obcí (-2,55 obyvatel na 1 000 bydlících ročně).

Pro změny v rozmístění obyvatelstva má stále větší váhu migrační bilance. V desetiletí 1991 – 2000 byla migračně nejprůtlačivější skupina venkovských obcí, kam se ročně přistěhovalo k trvalému pobytu 26,05 obyvatel na 1 000 obyvatel těchto obcí. Čím větší obce, tím byla přitažlivost menší. Také u vystěhovaných se intenzita vystěhovalectví lišila podle velikosti obcí. I zde měly nejvyšší míru vystěhovalectví nejmenší obce do 2 000 obyvatel a také zde intenzita klesala s růstem velikosti obcí. Přesto nejmenší venkovské obce získávaly ročně migrací nových 2,61 obyvatel na 1 000 žijících, obce se 2 – 5 tis. obyvateli dokonce 3,57 obyvatel. Ještě další kategorie (5 – 10 tis. obyvatel) měla

migrační bilanci aktivní (+0,89), avšak jen díky prvé polovině 90. let. Města s 10 000 a více obyvateli měla bilanci zápornou (-0,50 promile ročně). Postupem let se jejich bilance stále zhoršovala.¹⁾

Celková bilance obou druhů pohybu obyvatelstva byla celostátně záporná -0,37 obyvatel na 1 000 žijících ročně. Tato ztráta byla důsledkem záporné bilance měst nad 10 000 obyvatel. Nejpříznivější bilanci měly obce s 2 000 – 4 999 obyvateli: +2,69 nových obyvatel na 1 000 žijících v těchto obcích.

Rekapitulace bilancí obyvatelstva 1980 – 1991 a 1991 – 2001 potvrzuje, jak se záporná salda venkovských obcí let 1980 – 1991 změnila v aktiva let 1991 – 2001, a naopak aktivní salda měst s 10 000 a více obyvateli v salda záporná. Protože mezi městy mají významnou úlohu – ekonomickou, sociální i politickou – města s 20 000 – 49 999 obyvateli, uvádíme i jejich demografickou bilanci 1980 až 2001 se změnou aktiv v pasiva. (Tab. 6)

V rámci urbanizačních procesů začíná v našich zemích po roce 1989 hrát významnou úlohu její zvláštní složka, totiž „suburbanizace“ jako proces vymisťování některých aktivit a přesídlování obyvatel za hranice města. Týká se to zejména největších měst. Toto vymisťování začíná nejprve přesuny ekonomiky, které jsou pak následovány i vystěhováním části obyvatelstva dotčených měst.

Tab. 5 Stav a pohyb obyvatelstva podle 4 velikostních skupin obcí v úhrnu let 1991–2000¹⁾

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Počet obyvatel k 1.1.1991 ²⁾	Přirozená měna			Stěhování			Celkový přírůstek	Admin. změny a opravy	Počet obyvatel k 31.12. 2000 ²⁾
		živě narození	zemřelí	přiroz. přírůstek	přistěhovalí	vystěhovalí	saldo			
Absolutní data										
Do 2 000	2 549 377	266 541	332 661	-66 120	675 895	608 272	67 623	1 503	108 963	2 659 843
2 000-4 999	1 096 904	116 497	126 299	-9 802	270 431	230 771	39 660	29 858	-5 126	1 121 636
5 000-9 999	930 308	95 134	97 195	-2 061	186 109	177 990	8 119	6 058	-38 249	898 117
10 000 a více	5 728 018	548 607	595 765	-47 158	817 316	845 638	-28 322	-75 480	-100 107	5 552 431
Celkem	10 304 607	1 026 779	1 151 920	-125 141	1 949 751	1 862 671	87 080	-38 061	-34 519	10 232 027
Na 1 000 obyvatel ročně										
Do 2 000	24,74	10,27	12,82	-2,55	26,05	23,45	2,61	0,06	4,27	26,00
2 000-4 999	10,64	10,49	11,37	-0,88	24,36	20,78	3,57	2,69	-0,47	10,96
5 000-9 999	9,03	10,39	10,61	-0,23	20,33	19,44	0,89	0,66	-4,11	8,78
10 000 a více	55,59	9,64	10,47	-0,83	14,37	14,86	-0,50	-1,33	-1,75	54,26
Celkem	100,00	9,97	11,18	-1,21	18,93	18,08	0,85	-0,37	-0,33	100,00

¹⁾ Součástí této bilance jsou též administrativní změny a opravy k 1. 1. 2001.

Zdroj: ÚRS Praha

²⁾ V dolní části tabulky podíly obyvatelstva jednotlivých velikostních skupin obcí.

1) Tyto tendence pokračovaly, podle nejnovějších údajů, též v roce 2001 a i 2002.

Tab. 6 Přírůstky (úbytky) obyvatelstva ve venkovských obcích a ve městech 1980–2001

Velikost	Přírůstky (úbytky) v tis.		Rozpětí hodnot
	1980-1991	1991-2001	
Obce do 2 000 obyvatel	-229	36	265
Města s 10 000 + obyvateli	255	-158	413
Města s 20 000-49 999 obyvateli	104	-15	119

Zdroj: ÚRS Praha

Tab. 7 Bilance obyvatelstva 1991–2001 z hlediska procesu suburbanizace hl. m. Prahy, Plzně, Brna a Ostravy¹⁾

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Přírůstky obyvatelstva 1991-2001			Přírůstky 1991-2001 v %		
	ČR	měst a urbanizované zóny	ČR bez urbanizovaných zón	ČR	ČR města a urbanizované zóny	ČR bez urbanizovaných zón
Do 200	-9 482	-300	-9 182	-4,4	-2,2	-4,6
200-499	3 234	2 252	982	0,5	4,3	0,2
500-999	17 473	5 990	11 473	2,0	6,0	1,5
1 000-1 999	25 136	5 819	19 317	2,8	4,9	2,5
Celkem do 2 000	36 351	13 761	22 590	1,4	4,8	1,0
Ostatní obce	-132 130	-92 133	-39 997	-1,7	-3,3	-0,2
Úhrn ČR	-95 779	-78 372	-17 407	-0,9	-2,5	-0,2

¹⁾ Za suburbanizované okresy jsou počítány: Praha-východ, Praha-západ, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Brno-venkov, Frýdek-Místek a Karviná.

Zdroj: ÚRS Praha

Výsledky migračních procesů mezi hl. m. Prahou, Plzní, Brnem a Ostravou a jejich zázemími, jimiž jsou okresy Praha-východ, Praha-západ, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Brno-venkov, Frýdek-Místek, Karviná, jsou uvedeny v tab. 7, z níž vyplývá, že kromě zcela malých obcí do 200 obyvatel, ostatní skupiny obcí do 2 000 obyvatel v blízkosti uvedených velkoměst získaly v letech 1991–2001 nové obyvatelstvo (+4,8 %), kdežto ostatní obce 3,3 % obyvatelstva ztratily.

1.2 Věkové složení obyvatelstva 1991 a 2001

Věkové složení obyvatelstva je biologickou podmínkou jeho reprodukce, a to nejen přirozené, ale také migrační. Pro naše účely je charakterizujeme třemi hlavními kontingenty: a to obyvatelstvem v předprodukčním věku 0–14 let, v produkčním věku 15–59 let a v poprodukčním věku 60 a více let, a to v roce 1991 a 2001. (Tab. 8)

Nepříznivý reprodukční vývoj let 1991 až 2000 vedl k tomu, že se podíl dětí v České republice snížil z 21,0 % na 16,5 % a podíl seniorů vzrostl ze 17,8 % na 18,3 %. Vzrostl i podíl obyvatelstva v produkčním věku 15–59 let a to z 61,2 % na 65,3 % jako hlavní důsledek vstupu početnějších ročníků narozených v epoše zvýšené natality let 1970–1980 do produkčního věku. Z hlediska dalšího vývoje je velmi příznivý pokles dětské složky. Její váha jen za deset let klesla o 4,5 procentních bodů.

Tab. 8 Základní věkové skupiny obyvatelstva při sčítání lidu 3. 3. 1991 a 1. 3. 2001 podle velikostních skupin obcí (územní stav k 31. 12. 2001)

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Rok	Počet obcí	Ze 100 obyvatel bylo ve věku			Indexy věkového složení		
			0-14	15-59	60+	A ¹⁾	B ²⁾	C ³⁾
Do 2 000	1991	5 632	20,7	59,0	20,3	102,0	98,1	69,5
	2001		17,2	63,9	18,9	91,1	109,9	56,5
2 000-4 999	1991	365	21,7	61,0	17,3	125,6	74,0	63,9
	2001		17,5	65,1	17,5	100,0	100,0	53,6
5 000-9 999	1991	130	21,9	61,9	16,2	135,5	74,0	61,6
	2001		17,1	65,3	17,6	97,6	102,9	53,1
10 000 a více	1991	131	20,9	62,1	17,1	122,3	81,8	61,0
	2001		15,8	66,0	18,2	86,7	115,2	51,5
Celkem	1991	6 258	21,0	61,2	17,8	117,8	84,8	63,4
	2001		16,5	65,3	18,3	90,2	110,9	53,1

Zdroj: ÚRS Praha

¹⁾ A = index mládí – počet obyvatel ve věku 0–14 na 100 obyvatel ve věku 60 a více let.

²⁾ B = index stáří – počet obyvatel ve věku 60 a více let na 100 obyvatel ve věku 0–14 let.

³⁾ C = index ekonomického (sociálního) zatížení – počet obyvatel ve věku 0–14 let a 60 a více let na 100 obyvatel ve věku 15–59 let.

V jednotlivých velikostních skupinách obcí měly tyto změny svá specifika, jak vyplývá z uvedených dat. **Podíl dětí** byl v roce 2001 nejnižší ve městech, ale značně vyrovnaný v ostatních velikostních skupinách obcí. Podíl obyvatel v **produkčním věku** byl nejnižší v nejmenších obcích, ale s růstem jejich velikosti rostl. **Podíl seniorů** byl nejvyšší ve venkovských obcích, ale vedle toho i ve městech.

Z indexů věkového složení vyplývá, že mezi rokem 1991 a 2001 se „index ekonomického (sociálního) zatížení“ (Index „C“) paradoxně snížil jak celostátně, tak ve všech sledovaných čtyřech velikostních skupinách obcí. Paradox plyne z toho, že se **snížilo** zatížení produktivního obyvatelstva „dětmi“; to bylo významnější než **zvýšení** zatížení „seniory“. Přitom tento druh sociálního zatížení je společensky nepříznivější hlavně z hlediska přítomnos-

ti, kdežto zatížení „dětmi“ (jeho snížení) z hlediska budoucnosti.

1.3 Krajské aspekty rozmístění obyvatelstva

Podle Sčítání lidu, domů a bytů 3. 3. 1991 bylo v České republice 5 768 obcí. Proces rozlučování obcí po listopadu 1989 vedl k tomu, že podle Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 se počet obcí zvýšil na 6 258 a tento počet zůstal zachován i k 31. 12. 2001.

Z 6 258 obcí ke konci roku 2001 jich 90,00 % mělo méně než 2 000 obyvatel, 5,83 % mělo 2 000 – 4 999 obyvatel, 2,08 % mělo 5 000 – 9 999 obyvatel a 2,09 % mělo více než 10 000 obyvatel.

Nejvíce **venkovských obcí** měly kraje Vysočina, Středočeský a Pardubický. Nejmenší podíl byl – kromě Hlavního města Prahy – v krajích Moravskoslezském, Karlovarském a Zlínském. Proti

tomu nejvyšší podíl měst s **10 000 a více obyvateli** – kromě Hlavního města Prahy – měly kraje Karlovarský, Ústecký a Moravskoslezský. Nejméně urbanizované kraje z hlediska počtu měst s 10 000 a více obyvateli byly kraje Vysočina, Jihočeský a Plzeňský.

Podívejme se, co říkají statistická fakta **o rozmístění obyvatelstva** do čtyř agregovaných velikostních typů obcí. Odpověď na tuto otázku umožňuje tab. 10.

Z tabulky je zřejmé, že absolutně nejvyšší přírůstky obyvatelstva byly zaznamenány u **venkovských obcí**. Byl tak zastaven více než třicetiletý exodus obyvatelstva z našeho venkova, hlavně z let 1960 – 1980. To je jev pozitivní, protože by deformace věkového složení obyvatelstva venkova byla ještě vyšší a vitalita obyvatelstva nižší než ukazují údaje za rok 2001.

Tab. 9 Počet obcí podle velikostních skupin obcí a podle současných krajů 1991 a 2001
(stav k 3. 3. 1991 a k 31. 12. 2001) – absolutně a v procentech

Kraj	Počet obcí	v tom s počtem obyvatel				% obcí s počtem obyvatel			
		do 2 000	2 000-4 999	5 000-9 999	10 000 a více	do 2 000	2 000-4 999	5 000-9 999	10 000 a více
Stav k 3. 3. 1991									
Hl.m. Praha	1	0	0	0	1	0,00	0,00	0,00	100,00
Středočeský	1 097	1 024	41	13	19	93,35	3,74	1,19	1,73
Jihočeský	569	519	31	12	7	91,21	5,45	2,11	1,23
Plzeňský	445	403	29	7	6	90,56	6,52	1,57	1,35
Karlovarský	124	99	12	6	7	79,84	9,68	4,84	5,65
Ústecký	321	273	21	10	17	85,05	6,54	3,12	5,30
Liberecký	197	166	16	10	5	84,26	8,12	5,08	2,54
Královéhradecký	429	388	18	14	9	90,44	4,20	3,26	2,10
Pardubický	425	394	13	8	10	92,71	3,06	1,88	2,35
Vysočina	621	588	14	10	9	94,69	2,25	1,61	1,45
Jihomoravský	620	544	53	14	9	87,74	8,55	2,26	1,45
Olomoucký	369	326	30	2	11	88,35	8,13	0,54	2,98
Zlínský	278	226	32	11	9	81,29	11,51	3,96	3,24
Moravskoslezský	272	204	37	14	17	75,00	13,60	5,15	6,25
Celkem	5 768	5 154	347	131	136	89,36	6,02	2,27	2,36
Stav k 31. 12. 2001									
Hl.m. Praha	1	0	0	0	1	0,00	0,00	0,00	100,00
Středočeský	1 148	1 070	47	13	18	93,21	4,09	1,13	1,57
Jihočeský	623	574	30	12	7	92,13	4,82	1,93	1,12
Plzeňský	506	464	29	7	6	91,70	5,73	1,38	1,19
Karlovarský	132	106	13	6	7	80,30	9,85	4,55	5,30
Ústecký	354	304	24	9	17	85,88	6,78	2,54	4,80
Liberecký	216	186	15	10	5	86,11	6,94	4,63	2,31
Královéhradecký	448	405	21	13	9	90,40	4,69	2,90	2,01
Pardubický	453	421	15	8	9	92,94	3,31	1,77	1,99
Vysočina	730	699	14	9	8	95,75	1,92	1,23	1,10
Jihomoravský	647	568	57	13	9	87,79	8,81	2,01	1,39
Olomoucký	394	351	30	3	10	89,09	7,61	0,76	2,54
Zlínský	304	253	31	11	9	83,22	10,20	3,62	2,96
Moravskoslezský	302	231	39	16	16	76,49	12,91	5,30	5,30
Celkem	6 258	5 632	365	130	131	90,00	5,83	2,08	2,09

Zdroj: ÚRS Praha

Nejvyšší podíly **venkovského obyvatelstva** měly podle Sčítání lidu, domů a bytů 2001 na území ke konci roku 2001 kraje Jihočeský (43,1 %), Vysočina (42,4 %) a Pardubický (37,1 %). Nejnižší podíly měly kraje – kromě hl. m. Praha – Moravskoslezský (14,8 %), Ústecký (18,7 %) a Liberecký (23,9 %). **Nejurbanizovanějším krajem** je kromě hl. m. Prahy kraj Moravskoslezský (66,4 %

obyvatelstva měst s 10 000 a více obyvateli), Ústecký (64,9 %) a Karlovarský (56,0 %). Nejvyšší podíly obyvatelstva v městech mají kraje Plzeňský (16,4 %), Zlínský (15,1 %) a Jihočeský (14,8 %). Ve větších venkovských městech s **5 000 – 9 999** obyvatel bydlí nejvíce obyvatel v kraji Královéhradeckém (16,5 %), Libereckém (15,7 %) a Jihočeském (14,5 %).

V letech 1991 – 2001 došlo u krajů k poměrně značným změnám v rozmišlení obyvatelstva. Situaci v krajích za posledních deset let ozřejmují data v tab. 11.

Počet obyvatel České republiky se snížil o 0,9 %, ve venkovských obcích se však počet obyvatel zvýšil o 1,4 %, v obcích se 2 – 5 tis. obyvateli o 2,5 %, ale v obcích s 5 – 10 tis. obyvateli se počet obyvatel snížil o 0,3 %, a ve městech o 2,8 %.

Tab. 10 Počet obyvatel podle velikostních skupin obcí a podle současných krajů 1991 a 2001
(stav k 3. 3. 1991 a k 31. 12. 2001) – absolutně a v procentech

Kraj	Počet obyvatel	v tom v obcích s počtem obyvatel				% obyvatel v obcích s počtem obyvatel			
		do 2 000	2 000-4 999	5 000-9 999	10 000 a více	do 2 000	2 000-4 999	5 000-9 999	10 000 a více
A. Stav a územní vymezení k 3. 3. 1991									
Hl.m. Praha	1 214 174	0	0	0	1 214 174	0,00	0,00	0,00	100,00
Středočeský	1 112 882	480 633	132 714	85 257	414 278	43,19	11,93	7,66	37,23
Jihočeský	622 889	202 630	93 762	90 786	235 711	32,53	15,05	14,57	37,84
Plzeňský	558 307	177 059	90 203	43 790	247 255	31,71	16,16	7,84	44,29
Karlovarský	301 985	55 083	34 743	38 074	174 085	18,24	11,50	12,61	57,65
Ústecký	824 461	141 716	60 872	68 240	553 633	17,19	7,38	8,28	67,15
Liberecký	425 120	90 809	50 952	68 892	214 467	21,36	11,99	16,21	50,45
Královéhradecký	552 809	169 628	52 040	96 989	234 152	30,68	9,41	17,54	42,36
Pardubický	508 718	187 494	39 661	57 527	224 036	36,86	7,80	11,31	44,04
Vysočina	521 068	201 825	44 933	67 323	206 987	38,73	8,62	12,92	39,72
Jihomoravský	1 136 832	315 162	156 646	95 915	569 109	27,72	13,78	8,44	50,06
Olomoucký	642 796	207 687	85 024	16 233	333 852	32,31	13,23	2,53	51,94
Zlínský	596 903	161 527	91 426	75 284	268 666	27,06	15,32	12,61	45,01
Moravskoslezský	1 283 271	165 134	121 206	106 820	890 111	12,87	9,45	8,32	69,36
Celkem	10 302 215	2 556 387	1 054 182	911 130	5 780 516	24,81	10,23	8,84	56,11
B. Stav k 3. 3. 1991 v územním vymezení k 31. 12. 2001									
Hl.m. Praha	1 214 174	0	0	0	1 214 174	0,00	0,00	0,00	100,00
Středočeský	1 112 882	474 213	145 743	89 656	403 270	42,61	13,10	8,06	36,24
Jihočeský	622 889	206 942	90 775	89 567	235 575	33,22	14,57	14,38	37,82
Plzeňský	558 307	181 378	87 650	42 782	246 497	32,49	15,70	7,66	44,15
Karlovarský	301 985	54 223	36 435	37 748	173 579	17,96	12,07	12,50	57,48
Ústecký	824 461	145 633	69 000	62 523	547 305	17,66	8,37	7,58	66,38
Liberecký	425 120	97 370	47 308	67 355	213 087	22,90	11,13	15,84	50,12
Královéhradecký	552 809	166 920	60 361	91 376	234 152	30,19	10,92	16,53	42,36
Pardubický	508 718	189 217	46 658	61 398	211 445	37,19	9,17	12,07	41,56
Vysočina	521 068	223 509	47 624	62 540	187 395	42,89	9,14	12,00	35,96
Jihomoravský	1 136 832	321 943	167 322	88 496	559 071	28,32	14,72	7,78	49,18
Olomoucký	642 796	214 697	83 371	24 969	319 759	33,40	12,97	3,88	49,75
Zlínský	596 903	172 210	89 062	70 836	264 795	28,85	14,92	11,87	44,36
Moravskoslezský	1 283 271	182 747	124 759	109 924	865 841	14,24	9,72	8,57	67,47
Celkem	10 302 215	2 631 002	1 096 068	899 200	5 675 945	25,54	10,64	8,73	55,09
C. Stav a územní vymezení k 31. 12. 2001									
Hl.m. Praha	1 160 118	0	0	0	1 160 118	0,00	0,00	0,00	100,00
Středočeský	1 123 931	484 493	154 485	88 638	396 315	43,11	13,75	7,89	35,26
Jihočeský	624 568	206 245	92 289	90 379	235 655	33,02	14,78	14,47	37,73
Plzeňský	549 600	179 663	90 369	42 767	236 801	32,69	16,44	7,78	43,09
Karlovarský	303 714	58 704	37 494	37 498	170 018	19,33	12,35	12,35	55,98
Ústecký	819 450	153 170	72 277	62 298	531 705	18,69	8,82	7,60	64,89
Liberecký	427 396	102 007	48 966	67 041	209 382	23,87	11,46	15,69	48,99
Královéhradecký	549 329	168 489	60 209	90 542	230 089	30,67	10,96	16,48	41,89
Pardubický	507 176	189 720	48 399	61 073	207 984	37,41	9,54	12,04	41,01
Vysočina	518 315	219 878	48 174	62 684	187 579	42,42	9,29	12,09	36,19
Jihomoravský	1 124 493	324 594	169 367	89 349	541 183	28,87	15,06	7,95	48,13
Olomoucký	638 374	218 273	84 421	24 794	310 886	34,19	13,22	3,88	48,70
Zlínský	594 060	174 069	89 722	70 481	259 788	29,30	15,10	11,86	43,73
Moravskoslezský	1 265 912	188 048	127 815	109 352	840 697	14,85	10,10	8,64	66,41
Celkem	10 206 436	2 667 353	1 123 987	896 896	5 518 200	26,13	11,01	8,79	54,07

Zdroj: ÚRS Praha

Tab. 11 Přírůstky (úbytky) počtu obyvatel 1991–2001 podle velikostních skupin obcí a podle současných krajů
(územní organizace k 31. 12. 2001)

Kraj	Přírůstky (úbytky) celkem	v tom v obcích s počtem obyvatel				v % výchozích stavů - obce				
		do 2 000	2 000- 4 999	5 000- 9 999	10 000 a více	celkem	do 2 000	2 000- 4 999	5 000- 9 999	10 000 a více
Hl.m. Praha	-54056	0	0	0	-54056	-4,5	x	x	x	-4,5
Středočeský	11049	10280	8742	-1018	-6955	1,0	2,2	6,0	-1,1	-1,7
Jihočeský	1679	-697	1514	782	80	0,3	-0,3	1,7	0,9	0,0
Plzeňský	-8707	-1715	2719	-15	-9696	-1,6	-0,9	3,1	0,0	-3,9
Karlovarský	1729	4481	1059	-250	-3561	0,6	8,3	2,9	-0,7	-2,1
Ústecký	-5011	7537	3277	-225	-15600	-0,6	5,2	4,7	-0,4	-2,9
Liberecký	2276	4637	1658	-314	-3705	0,5	4,8	3,5	-0,5	-1,7
Královéhradecký	-3480	1569	-152	-834	-4063	-0,6	0,9	-0,3	-0,9	-1,7
Pardubický	-1542	503	1741	-325	-3461	-0,3	0,3	3,7	-0,5	-1,6
Vysočina	-2753	-3631	550	144	184	-0,5	-1,6	1,2	0,2	0,1
Jihomoravský	-12339	2651	2045	853	-17888	-1,1	0,8	1,2	1,0	-3,2
Olomoucký	-4422	3576	1050	-175	-8873	-0,7	1,7	1,3	-0,7	-2,8
Zlínský	-2843	1859	660	-355	-5007	-0,5	1,1	0,7	-0,5	-1,9
Moravskoslezský	-17359	5301	3056	-572	-25144	-1,4	2,9	2,4	-0,5	-2,9
Celkem	-95779	36351	27919	-2304	-157745	-0,9	1,4	2,5	-0,3	-2,8

Zdroj: ÚRS Praha

Úbytek obyvatelstva byl zaznamenán v 10 krajích, v obcích do 2 000 obyvatel ve 3 krajích, v obcích s 2 000 – 4 999 obyvateli pouze v Královéhradeckém kraji, v obcích s 5 000 – 9 999 obyvateli došlo ke snížení počtu obyvatel v 9 krajích, ale ve městech se počet obyvatel snížil ve 12 krajích. Kraj Vysočina zde zaznamenal přírůstek 184 obyvatel a Jihočeský kraj přírůstek 80 obyvatel. Uvedená data potvrzují nerovnoměrnost demografického vývoje krajů a důvody změn v jeho územním rozložení. Přitom ovšem kraje představují příliš velké sociálně ekonomické entity, než aby tyto změny bylo možno označit za mimořádné. Přesto však existují.

1.4 Domovní a bytový fond

Důležitou charakteristikou osídlení území je **druhovost domovního fondu**, a z toho vyplývající i druhovost fondu bytového. Sčítání lidu, domů a bytů zjistilo v roce 2001, že z úhrnného počtu 1 630 705 trvale obydlených domů je 1 352 221 rodinných domů včetně bývalých zemědělských usedlostí. Znamenalo to, že rodinné domy představují 86,3 % domovního fondu České republiky. Ačkoli v letech 1991 – 2000 rodinné domy v nové bytové výstavbě zaujímaly značný podíl bytového fondu České republiky, dřívější vývoj s intercenzálními úbytky nenapovídá, že podíl rodinných domů na domovním fondu republiky bude vyšší než v roce 1991 zjištěných 84,7 %. Vývoj počtu domů podle obydlenosti, krajů a velikostních skupin dokumentují údaje v tab. 12.

Rodinné domy jako nejvýznamnější část domovního fondu byly nejčastějším druhem obytných budov v tradičních oblastech této domovní výstavby jako např. v Zlínském kraji (92,5 %), v kraji Vysočina (91,5 %) a v kraji Středočeském (91,3 %). Nejméně byly rodinné domy zastoupeny v Hlavním městě Praze (61,2 % – což je logické), dále v kraji Karlovarském (71,4 %) a Ústeckém (78,4 %).

Důležitým ukazatelem využitelnosti domovního fondu je podíl **neobydlených domů**. Proti jejich podílu 14,1 % v roce 1991 se jejich četnost celostátně zvýšila na 17,2 % v roce 2001. Nejvyšší podíly neobydlených domů byly v krajích Jihočeském, Středočeském, Libereckém a Královéhradeckém charakteristických rozsáhlejšími rekreačními oblastmi, v nichž „neobydlené domy“ představují většinou rekreační objekty. Nejnižší podíly neobydlených domů byly zjištěny v hl. m. Praze a v kraji Moravskoslezském a Karlovarském.

Na změny v domovní a bytové zástavbě z hlediska velikostních skupin obcí můžeme usuzovat také z ukazatelů intenzity **nové bytové výstavby** v letech 1995 – 2000. Nejvyšší počet ročně dokončovaných bytů v uvedeném období byl v obcích s 2 000 – 4 999 obyvateli (2,29 bytů ročně na 1 000 obyvatel). Na druhém místě byly obce s 1 000 – 1 999 obyvateli (2,13), na třetí místě města se 100 000 a více obyvateli (1,96) při celostátním průměru 1,74 dokončených bytů na 1 000 obyvatel. I když není znám počet zanikajících bytů, není tak velký, aby zkrátil

pravděpodobné čisté přírůstky bytů v obcích uvedených velikostí. Protože intenzita dokončené bytové výstavby ve městech s 10 – 20 tis. byla nízká (kolem 1,30 na 1 000 obyvatel), potvrzuje se předpoklad zpomalení, resp. **stagnaci urbanizačních procesů** u nás.

Počet **trvale obydlených bytů** se mezi rokem 1991 a 2001 zvýšil z 3 705 681 na 3 827 678 čili o 3,3 %. Od roku 1961 přibývalo v ČR 34,5 % trvale obydlených bytů. Nejvyšší přírůstky zaznamenal kraj Moravskoslezský (54,5 %), Zlínský (49,7) a Karlovarský (44,3 %). Nepříznivou bilanci měly kraje Středočeský (16,0 %), Královéhradecký (19,4 %) a Plzeňský (27,7 %). V letech 1991 – 2001 měl nejvyšší přírůstky trvale obydlených bytů kraj Karlovarský (5,2 %), Jihočeský (4,7 %) a Zlínský (4,4 %). Velmi nízké přírůstky byly zjištěny v hl. m. Praze (0,2 %), v Jihomoravském kraji (2,7 %) a v kraji Plzeňském (2,9 %). Tyto přírůstky však byly nejen výsledkem územně diferencované bytové výstavby, ale i zpřesněním zjištění v roce 2001 včetně rekvalifikace obydlenosti bytů, jak vyplývá i z údajů o neobydlených bytech. Podrobnější informace o vývoji trvale obydlených bytů v letech 1961 – 2001, jakož i o nárůstu neobydlených bytů v období posledních deseti let poskytují data v tab. 13.

Pokud jde o alokaci neobydlených bytů, je pochopitelné, že ve většině krajů ukazatel neobydlenosti bytů souhlasí s neobydleností domů. Není tomu však bez výjimky. Nejvyšší podíly neobydlených bytů byly v roce

Tab. 12 Domovní fond v roce 1991 a 2001 podle krajů

Kraj, velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Počet trvale obydlených domů celkem		Počet trvale obydlených rodinných domů		Podíl (%) rodinných domů z trvale obydlených domů		Počet neobydlených domů			
							absolutně		v % z úhrnu domů	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Údaje za kraje										
Hlavní město Praha	78977	82160	47257	50284	59,8	61,2	3684	6074	4,5	6,9
Středočeský kraj	235114	239553	212485	218800	90,4	91,3	52761	67630	18,3	22,0
Jihočeský kraj	110044	111544	95142	98181	86,5	88,0	25257	36451	18,7	24,6
Plzeňský kraj	94992	95538	78726	82448	82,9	86,3	17667	24827	15,7	20,6
Karlovarský kraj	33399	35666	21547	25471	64,5	71,4	3506	4230	9,5	10,6
Ústecký kraj	101081	105241	75254	82512	74,4	78,4	17299	19386	14,6	15,6
Liberecký kraj	64306	66347	50812	55040	79,0	83,0	14341	18549	18,2	21,8
Královéhradecký kraj	100330	101662	85513	88623	85,2	87,2	21774	27127	17,8	21,1
Pardubický kraj	95651	96680	84400	86717	88,2	89,7	17667	22062	15,6	18,6
Vysočina	102857	103556	93010	94710	90,4	91,5	18458	25626	15,2	19,8
Jihomoravský kraj	202034	205293	181210	185188	89,7	90,2	25750	32281	11,3	13,6
Olomoucký kraj	108177	110568	93627	97650	86,5	88,3	13939	16282	11,4	12,8
Zlínský kraj	113037	114576	104396	105994	92,4	92,5	15624	18863	12,1	14,1
Moravskoslezský kraj	157077	162321	128842	135630	82,0	83,6	15089	19475	8,8	10,7
Celkem	1597076	1630705	1352221	1407248	84,7	86,3	262816	338863	14,1	17,2
Kumulativní třídění podle velikostních skupin obcí										
Do 2000	717306	724399	675527	691346	94,2	95,4	173219	228103	19,5	23,9
2 000-4 999	230783	237836	205916	215868	89,2	90,8	35772	45152	13,4	16,0
5 000-9 999	147541	150594	123139	128799	83,5	85,5	18389	22432	11,1	13,0
10 000 a více	501446	517876	347639	371235	69,3	71,7	35436	43176	6,6	7,7

Zdroj: ÚRS Praha

2001 v kraji Jihočeském (17,4 %), Středočeském (17,1 %) a Vysočina (15,5 %). Proti tomu nejnižší podíly byly zaznamenány v Moravskoslezském kraji (7,5 %), Karlovarském (7,6 %) a v hl. m. Praze (9,9 %). Podobně jako u domovního fondu, i zde míra oficiální „neobydlenosti“ závisí především na míře rekreačních objektů a bytů v nich sečtených.

1.5 Prognóza vývoje obyvatelstva podle velikostních skupin obcí do roku 2020

Na retrospektivní data o vývoji obyvatelstva v uplynulých obdobích musí nutně navazovat **projekce**, resp. **prognózy** o pravděpodobném vývoji v příštích obdobích, přinejmenším do roku 2020. V ÚRS PRAHA, a.s., jsme provedli tyto propočty za následujících předpokladů:

- **Obce do 2 000 obyvatel.** Ačkoli obce venkovského typu zaznamenávaly v posledních letech příznivé migrační přírůstky, nedá se předpokládat, že jejich přirozené úbytky jimi budou nahrazeny. Proto očekáváme pro období 2001 – 2020 další, tentokrát jen mírný úbytek obyvatelstva.

- **Obce s 2 000 – 4 999 obyvateli.** Jediná velikostní skupina obcí, u níž se na základě vývoje a tendencí posledních let očekává, že by se počet jejich obyvatelstva mohl zvýšit.

- **Obce s 5 000 – 9 999 obyvateli.** Větší venkovská města přejímala v posledních letech reprodukční charakteristiky větších měst a nelze očekávat v dohledné době hlubší změnu. Proto se počítá v letech 2001 – 2020 s ubýváním jejich obyvatelstva.

- **Obce s 10 000 – 19 999 obyvateli.** První velikostní skupina skutečných měst bude zřejmě pokračovat v nižší reprodukci odpovídající urbanizovanému obyvatelstvu. Současně s migračními ztrátami se tím bude jejich demografická základna snižovat.

- **Obce s 20 000 – 49 999 obyvateli.** Kdysi nejdynamičtější skupina měst ztratila postupně tuto prioritu, takže lze předpokládat, že v nich počet obyvatel bude sice zvolna, ale přece mírně klesat.

- **Obce s 50 000 – 99 999 obyvateli.** Skupina měst různé demografické progresivity, z nichž část na hranici velkoměst se stagnací vývoje, zaznamená do roku

2020 nepochybně další úbytky obyvatelstva.

- **Obce se 100 000 a více obyvateli.** U velkoměst se předpokládá značná demografická deprese, a to jak přirozené měny, tak hlavně stěhováním, jehož směřování charakterizuje proces jejich suburbanizace a ve městech této velikosti se projeví dalším, zřejmě zrychleným ubýváním jejich obyvatelstva.

Tyto předpoklady se promítly do diferencovaných přírůstků (úbytků) počtu obyvatel podle velikostních skupin obcí. Výsledné prognózy jsou obsaženy v tab. 14. Je třeba dodat, že prognóza do roku 2020 znamená, že jde poměrně o dlouhodobou předpověď. Např. zahraniční imigrace tyto předpoklady mohou dosti významně ovlivnit. Proto je třeba projekce zpřesňovat zpravidla za 3–4 roky.

Dosavadní vývoj počtu obyvatel v letech 1961 – 2001 a výsledný efekt přirozených úbytků a bilancí migračních pohybů vyjadřuje v syntetické podobě tab. 15. V celostátním úhrnu se očekává, že mezi rokem 2001 a 2010 ubude v České republice nejprve 249 tisíc obyvatel a poté 230

Tab. 13 Počet trvale obydlených bytů 1961–2001 a neobydlené byty 1991 a 2001 podle krajů

Kraj, velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Počet trvale obydlených bytů					Přrůstek trvale obydlených bytů v %		Počet neobydlených bytů		
	1961	1970	1980	1991	2001	1961-2001	1991-2001	1991	2001	z úhrnu bytů 2001
<i>Údaje za kraje</i>										
Hlavní město Praha	371312	402896	448741	495804	496940	33,8	0,2	20489	54303	9,9
Středočeský kraj	355987	362260	393380	398988	413060	16,0	3,5	61408	85211	17,1
Jihočeský kraj	165891	179403	206499	220802	231281	39,4	4,7	32178	48611	17,4
Plzeňský kraj	163709	176451	199100	203081	208992	27,7	2,9	24303	35484	14,5
Karlovarský kraj	80304	92171	103869	110137	115913	44,3	5,2	7725	9573	7,6
Ústecký kraj	233538	255948	289032	309596	321928	37,8	4,0	35602	36563	10,2
Liberecký kraj	119253	123565	143681	155363	161830	35,7	4,2	19347	27411	14,5
Královéhradecký kraj	171345	175721	194996	198446	204529	19,4	3,1	26923	37170	15,4
Pardubický kraj	139653	148018	168940	175443	182943	31,0	4,3	21587	30126	14,1
Vysočina	133546	143653	162450	172590	179784	34,6	4,2	21729	32903	15,5
Jihomoravský kraj	296579	322068	371494	394301	404876	36,5	2,7	33096	49530	10,9
Olomoucký kraj	173029	188061	212313	222401	230561	33,2	3,7	19488	26896	10,4
Zlínský kraj	136808	153110	182534	196120	204806	49,7	4,4	18246	26441	11,4
Moravskoslezský kraj	304261	365512	417817	452609	470235	54,5	3,9	29391	38393	7,5
Celkem	2845215	3088837	3494846	3705681	3827678	34,5	3,3	371512	538615	12,3
<i>Kumulativní třídění podle velikostních skupin obcí</i>										
Do 2000	940822	914717	925504	882931	915100	-2,7	3,6	189387	257621	22,0
2 000-4 999	311892	323244	361679	369494	391840	25,6	6,0	45428	60565	13,4
5 000-9 999	228257	250094	294443	311650	325545	42,6	4,5	26077	37615	10,4
10 000 a více	1364244	1600782	1913220	2141606	2195193	60,9	2,5	110620	182814	7,7

Zdroj: ÚRS Praha

Tab. 14 Přrůstky (úbytky) počtu obyvatel 1961–2020 podle dvacetiletých období a podle velikostních skupin obcí (územní členění k 31. 12. 2001)

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Přrůstky (úbytky) abs. v tis.			V % výchozích stavů		
	1961-1980	1980-2001	2001-2020	1961-1980	1980-2001	2001-2020
Do 2 000	-483	-193	-21	-14,4	-6,7	-0,8
2 000-4 999	41	6	4	3,8	0,5	0,4
5 000-9 999	130	3	-31	17,0	0,3	-3,5
10 000-19 999	228	32	-57	32,5	3,4	-5,9
20 000-49 999	292	88	-39	35,0	7,8	-3,2
50 000-99 999	299	8	-78	32,5	0,7	-6,4
100 000 a více	215	-31	-257	11,1	-1,4	-12,2
Celkem	720	-86	-479	7,5	-0,8	-4,7
z toho:						
10 000 a více	1 033	97	-431	23,5	1,8	-7,8

Zdroj: ÚRS Praha

tisíc obyvatel, celkově 479 tisíc obyvatel (4,7 % stavu z roku 2001).

Ve městech s **10 000 a více obyvateli** dojde podle této projekce v letech 2001-2010 k úbytku 191 tisíc obyvatel a v období 2010–2020 k úbytku dalších 240 tisíc obyvatel, celkem tedy k úbytku 431 tisíc obyvatel (7,8 %).

Jak bylo uvedeno shora, absolutní počet obyvatel by se měl do roku 2020 udržet pouze v obcích se 2–5 tis. obyvateli.

Struktura osídlení České republiky se z pohledu velikostních skupin obcí změní v tom směru, že vzroste podíl obyvatelstva prvních tří velikostních skupin obcí, u nichž se předpokládají

relativně nižší absolutní, event. relativní úbytky, než u měst, mezi nimiž by jen města s 20 000–49 999 obyvateli měla svou demografickou váhu nepatrně zvýšit.

Míra urbanizace se proti roku 2001 (54,0 %) sníží v roce 2010 na 53,5 a v roce 2020 na 52,3 %.

Tab. 15 Počet obyvatelstva 1961–2001 a jeho očekávaný počet v roce 2010 a 2020 podle velikostních skupin obcí (územní členění k 31. 12. 2001)¹⁾

Velikostní skupina obcí	1961	1970	1980	1991	2001	2010	2020
Počet obyvatelstva v tisících							
Do 2 000	3 343	3 074	2 860	2 631	2 667	2 639	2 646
2 000-4 999	1 077	1 072	1 118	1 096	1 124	1 115	1 128
5 000- 9 999	764	809	894	899	897	876	866
10 000-19 999	702	794	930	974	962	936	905
20 000-49 999	835	946	1 127	1 230	1 215	1 194	1 176
50 000-99 999	919	1 089	1 218	1 266	1 226	1 196	1 148
100 000 a více	1 931	2 024	2 146	2 206	2 115	2 001	1 858
Celkem	9 572	9 808	10 292	10 302	10 206	9 957	9 727
z toho:							
10 000 a více	4 388	4 853	5 421	5 676	5 518	5 327	5 087
Složení podle velikostních skupin obcí v procentech							
Do 2 000	34,9	31,3	27,8	25,5	26,1	26,5	27,2
2 000-4 999	11,3	10,9	10,9	10,6	11,0	11,2	11,6
5 000- 9 999	8,0	8,1	8,7	8,7	8,8	8,8	8,9
10 000-19 999	7,3	8,4	9,0	9,5	9,4	9,4	9,3
20 000-49 999	9,6	9,6	11,0	11,9	11,9	12,0	12,1
50 000-99 999	5,0	11,1	11,8	12,3	12,0	12,0	11,8
100 000 a více	20,2	20,6	20,9	21,4	20,7	20,1	19,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z toho:							
10 000 a více	45,8	49,5	52,7	55,1	54,0	53,5	52,3

¹⁾ Data 1961 až 1991 podle sčítání lidu, v letech 2001, 2010 a 2020 předpokládané stavy ke konci uvedených let. Zdroj: ÚRS Praha

K těmto výsledkům je třeba dodat, že v souborech jednotlivých velikostních makrogrup obcí bude docházet k rozdílnému vývoji, jak je zřejmé z četnostního rozvrstvení intervalů přírůstků obyvatelstva podle obcí (6 258) v období 1991–2000 a za rok 2001 a 2002.

2. Sídelní a urbanistické důsledky

Prognóza vývoje obyvatelstva v okresech a městech České republiky do roku 2010, resp. do roku 2020, je jedním ze základních východisek pro vymezení trendů dalšího urbanistického vývoje osídlení ČR a z toho odvozených závěrů pro sídelní politiku a územní plánování jako jeden z jejích základních nástrojů. Sídelní a urbanistické důsledky prognózaného výhledu obyvatelstva do roku 2020 lze nejspíše rozdělit do dvou základních skupin – na krátkodobé a dlouhodobé.

2.1 Aktuální a krátkodobé tendence

Aktuálními, a relativně krátkodobými, jsou ty předpokládané jevy v osídlení ČR, které se projevují již dnes a budou zřejmě pokračovat dále v prognózaném období do roku 2020. Jsou to jevy, které jsou do značné míry důsledkem dřívější relativní

uzavřenosti osídlení ČR vůči vnějším vlivům. Tyto jevy lze rozdělit do následujících skupin:

- Intenzifikace sídelní struktury a sídel**
Prognózaný vývoj obyvatelstva v jednotlivých okresech a městech naznačuje, že v jejich urbanistické struktuře nedojde k extenzivnímu rozvoji, který by se projevoval plánováním a výstavbou rozsáhlých nových městských částí nebo sídlišť. Při relativně stabilizovaném počtu obyvatel bude naopak nezbytné soustředit existující materiální a finanční zdroje na uchování, údržbu a obnovu existujících stavebních i jiných fondů.
- Suburbanizace a rozsídlování zvláště v zázemí větších měst**
V průběhu posledních let se v osídlení ČR a zejména v městských aglomeracích zřetelně projevuje suburbanizace, jejíž základní charakteristikou je přenašeni stále většího a druhově rozmanitějšího počtu městských funkcí do jejich zázemí. Tato suburbanizace nemá formu rozsáhlých prostorově homogenních urbanizovaných novotvarů, ale spíše se projevuje jako tzv. rozsídlení. Přesto dosavadní formy vykazují četné problémy a negativní jevy.

- Důsledky změn sociální a věkové struktury obyvatel**

Stagnující a případně i ubývajícím počtem obyvatel a zejména nepříznivou věkovou skladbou obyvatel měst, obcí, okresů a regionů již v současné době ovlivňují základní funkční systémy osídlení – bydliště, pracoviště, vybavení a služby. V nárocích na bydlení se projevuje rozpor mezi existující strukturou bytového fondu a převládající poptávkou po něm.

- Proměny malých měst a venkovského osídlení**

U venkovského osídlení a malých měst se zřetelněji než u velkých městských sídel projevuje značná diferenciace z hlediska podmínek jejich dalšího vývoje. Předpoklady demografického a hospodářského růstu mají především obce, které jsou v zázemí větších měst, dále obce v atraktivních polohách (rekreační oblasti, obce u důležitých silničních tras a zejména u hraničních přechodů do bohatších zemí).

2.2 Středně a dlouhodobé tendence

Vyjmenované aktuální a krátkodobé tendence, které budou zřejmě pokračovat i nadále, mají ve své podstatě zřetelnou

vazbu na dosavadní a předpokládané demografické trendy a zároveň na strukturální charakteristiky sídelní soustavy ČR. Naproti tomu budoucí tendence budou souviset především s předpokládanými sociálními a ekonomickými proměnami, doprovázejícími začleňování ČR do celoevropských struktur.

a) Diferenciace a segregace měst a obcí
Stejně jako celá ČR a její ekonomika spolu se vstupem do evropských struktur vstoupí i do ostré mezinárodní soutěže o kapitál, zdroje, trhy a pracovní příležitosti, tato soutěž zasáhne také jednotlivá města a případně regiony. V úrovni měst a obcí je to především soutěž o získání investorů, přinášených daňových výnosy a existující i perspektivní pracovní příležitosti. Tato soutěž v regionálním i nadregionálním měřítku trvale probíhá, i když může být zmírňována nejrůznějšími subwencemi a podobnými zásahy i ze strany mezinárodních institucí.

b) Poloha města v nadřazených sídelních soustavách

Důležitým globálním aspektem, který ovlivňuje rozvojové předpoklady jednotlivých obcí a měst je jejich poloha v regionálních, celostátních nebo případně mezinárodních sídelních soustavách. Osídlení je strukturováno do vzájemně propojených soustav, jejichž základem jsou uzly, vzájemně propojené spojnicemi, které jsou označovány jako rozvojové osy. Zřetelně se to projevuje ve všech dosavadních studiích osídlení zemí EU. Nejsou to přitom pouhé teoretické koncepce, ale dokumenty, které mají velké ekonomické důsledky. Absence takovýchto koncepčních řešení u nás má z těchto hledisek nepříznivý vliv na chování domácích i zahraničních podnikatelů. Stejně tak působí i ve sféře veřejných investic a budování technické a sociální infrastruktury.

c) Úloha „městských sítí“

Na rozdíl od střediskových soustav, které byly obvykle prosazovány administrativními postupy, dochází k tvorbě sítí a svazků z iniciativy jednotlivých obcí a v jejich zájmu. Je to výsledek poznání, že prostorově nebo jinak blízké obce mohou lépe a také s vynaložením menších prostředků obstát v konkurenci. „Sítě“ umožňují nejen vzájemnou výměnu poznatků a zkušeností, ale zcela konkrétní spolupráci

při budování určitých náročných investic, koordinaci při využívání zdrojů a sdružování prostředků.

d) Kvalita prostředí a trvale udržitelný rozvoj

Jedním ze základních projevů zvyšující se životní úrovně v rozvinutých demokratických zemích je rostoucí důraz na kvalitu prostředí. Nové pojetí je označováno jako „trvale udržitelný rozvoj“. Dosažení cílů trvale udržitelného rozvoje velmi těsně souvisí s existencí lidských sídel, která kladou velké nároky na využívání všech existujících zdrojů.

2.3 Strategie osídlení a urbanistická politika

Výhled obyvatelstva do roku 2020 v členění podle skupin obcí a měst zřetelně prokazuje, že jsou v našem osídlení založeny určité základní trendy a tendence, které mají **dlouhodobý charakter**. Vzniká proto oprávněná otázka, zda je z hlediska společenského a hospodářského rozvoje ČR tento vývoj vhodný a žádoucí, nebo zda v něm nejsou založeny jevy, které by mohly mít případně dříve či později nežádoucí důsledky. Z toho plyne, že nelze ponechat budoucnost osídlení a jednotlivých sídel pouze živelnému vývoji a vzdát se jakýchkoliv strategických úvah. Vytvoření účinné urbanistické politiky však vyžaduje především:

- Rozpoznat dnešní rozhodující trendy vývoje osídlení a pokud možno analyzovat jejich základní hybné síly. To znamená například analyzovat takové změny jako je suburbanizace, vyklidňování městských center, rostoucí podíl individuální automobilové dopravy, stagnace většiny našich měst a obcí apod. a identifikovat příčiny těchto jevů.
- Extrapolovat tyto trendy pro přiměřeně vymezené období a vytvořit tak prostorové modely budoucího stavu osídlení.
- Kvantifikovat kladné a záporné důsledky extrapolovaných modelů a provést úvahu o jejich sociální, ekonomické, ekologické a zejména civilizační přijatelnosti nebo nepřijatelnosti. Zpracovat variantní modely.
- Posoudit výsledky variantních scénářů a porovnat je s modelem osídlení, zpracovaným na základě extrapolace existujících trendů. Zároveň s tím konfrontovat variantní modely osídlení ČR

s koncepčními modely osídlení Evropy, zpracovanými EU a dalšími mezinárodními organizacemi. Zvláštní pozornost přitom věnovat koordinaci se sídelními koncepcemi sousedících zemí.

- Provést výběr nástrojů – legislativních, administrativních, ekonomických atd., kterými by bylo možno existující trendy ovlivnit tak, aby se minimalizovaly jejich případné negativní budoucí důsledky. Přitom je nezbytné reálně posoudit účinnost jednotlivých nástrojů, důsledky jejich spolupůsobení a případné vedlejší účinky.

3. Zamyšlení nad statistickými údaji

Společenský vývoj v České republice po roce 1989 v souvislosti s osídlením země charakterizují dva jevy. Prvním je záporná přirozená reprodukce obyvatelstva a druhým snížení výstavby bytů celkem a zejména pro ekonomicky slabší vrstvy. Obě skutečnosti spojuje řada vlivů plynoucích z nového utváření společnosti v oblasti životního způsobu, etických názorů a především hospodářského vývoje.

Statistické vyhodnocení sledovaných údajů týkajících se osídlení poskytuje přes všechny organizační a strukturální proměny plastický obraz o přítomnosti a je podnětem k pokusům o formulaci pohledů na možné varianty budoucnosti. Trvalé sledování ekonomických a sociálních pohybů v nových samosprávných podmínkách spojené s kritickým uvážením některých minulých jevů poskytuje racionální základnu pro rozhodování v aktuálních situacích.

Průběh let od roku 1990 po současnost ukazuje dynamiku změn v jednotlivých odvětvích souvisejících s natalitou, bydlením a hospodařením s půdou. Zemědělská výroba si dlouho udržovala vliv v rozmístění obyvatelstva a jeho sídel, ale v druhé polovině dvacátého století, tedy v období sociální a industriální expanze, žila v Čechách a na Moravě již polovina obyvatel v sídlech o velikosti nejméně 5 000 osob. Centrální ekonomicko-politické řízení navodilo souběžnou výstavbu výrobních kapacit a státních bytů pro zaměstnance. Ve stejné ekonomicko-politické logice probíhaly v širokém měřítku práce na koncepci územního plánování a urbanizace s cílem dosáhnout souladu mezi sídly, jejich obyvateli a krajinou.

Život přitom trvale přinášel korektury, kupříkladu v koncepci tak zvaných střediskových obcí, v dojíždění za prací z vesnic, nebo ve vzniku ekonomicko-demografického jevu zvaného kovozemědělství či stavozemědělství a v rozvíjejícím se syndromu druhého bydlení. Tento jev vznikl odlivem mladší, dříve čistě zemědělské generace do měst nebo průmyslově sídlištních útvarů, bez úplného opuštění venkovského bydlení s částečným podílem na zemědělské práci. Z nedalekého sídlištního bydlení se koncem týdne jezdilo k rodičům či prarodičům a tam se většinou zvelebovalo a vnášel se vyšší technický standard.

Specificky český průběh měl vznik druhého bydlení v oblastech opuštěných původním obyvatelstvem v tak zvaném chataření na velmi snadno získatelné půdě ve všelidovém vlastnictví s praktickým vyloučením spekulace. Obě formy byly podporovány jako kompenzace za nedostatky trhu spotřebního zboží a nemožnosti individuálního cestování do nesocialistických zemí.

V průběhu let došlo k růstu životní úrovně, možnosti nákupu osobního automobilu a k individuální výstavbě rodinných domků. Ta probíhala hlavně na venkově a v malých městech na pozemcích ve vlastnictví starší rodinné generace převážně formou svépomoci. V některých velkých a větších městech se při výstavbě sídlištních areálů vytvářely oblasti individuálního bydlení s využitím vybudovaného technického vybavení, ale zdaleka to nemohlo uspokojit vysokou poptávku.

V obecném podvědomí rostla nespokojenost s tehdejší plánovací metodikou rozmísťování bytové výstavby a zejména s počínáním stavebních podniků, které měly hlavní kritérium své úspěšnosti založeno na velkovýrobě, prefabrikaci a těžké mechanizaci. Důsledkem bylo odmítání jakékoliv činnosti spojené s údržbou, modernizací či obnovou stávajícího domovního fondu. Ten rok od roku více chátral a na okraji měst vyrůstaly obytné soubory různé velikosti se sjednocenou stavební technologií, vybaveností a architekturou podle požadavků co nejsnadnější montáže.

V tomto ovzduší zanikala skutečnost, že mnohá města tak zlepšila bilanci své bytové potřeby. Při plánování a projektování se začal projevoval růst počtu domácností o dvou či jedné osobě, což zcela zli-

kvidovalo dřívější představy o spojování bytů v panelové výstavbě.

U lépe situovaných rodin kromě toho působila importovaná představa, že sídlištní bydlení je přežitek, a že cílem by měl být rodinný domek, nejen na venkově, ale i ve městech. Vše se vyvíjelo k velkým změnám, ale se špatnou informovaností o tom, co se ve skutečnosti a ve světovém měřítku odehrává. Ve vlastnictví půdy dochází ke globálnímu soustředování, přesunu zemědělského obyvatelstva do velkých sídelních aglomerací a vytváření substandardních sídel bez jakékoliv vybavenosti.

Pro střední majetkové skupiny se v zemích s pozemkovými rezervami nabízí úvěrová výstavba skromných, ale individuálních domků s maximálním využitím individuálního automobilizmu.

To neplatí pro naše poměry, v nichž nejsou prostorové podmínky, a naopak působí téměř tisícileté tradice představ o vazbách individua k obydlí, práci a také stavební technologii.

To vše má velký vliv na chování populace v období zásadního návratu k sociálně tržnímu systému. Centralistické pojetí je bez ohledu na různé souvislosti zcela odsunuto a nadešla doba globálního odsuzování a přijímání, promítající se logicky do demografie a rozvoje sídel. Jednoznačně pozitivním jevem je vliv nových vlastnických poměrů na stav celého domovního fondu a reagence stavebnictví na požadavky a zakázky. Dřívější státní nebo komunální bytová výstavba se zastavila a na scéně se objevili noví, často zahraniční investoři a také dodavatelé. Města všech velikostí se začala doplňovat objekty, na které dříve nebylo možno pomyslet a bytové domy jsou v mnoha případech úspěšně obnovovány.

Ve snahách o likvidaci jakéhokoliv centralismu se projevují názory na zrušení dosavadních územně plánovacích postupů a urbanistického řízení výstavby. Tradice a základy těchto činností jsou však dosti pevné a tak dochází většinou k pokusům o jejich oslabení cestou přesunu výkonné moci na co nejnížší články řízení, kde je možno snadněji uplatňovat místní a individuální zájmy. V zemích, odkud jsou tyto tendence čerpány, se však v poslední době omezují naopak snahy zvýšit kázeň ve vztahu ke státu. V naší zemi je řada případů, kdy útoky na investiční záměry podle projednaného a schváleného územního plánu z mnoha stran a důvodů zpožďují často velmi potřebnou výstavbu.

Kromě oprav a modernizace staršího bytového fondu se začíná formovat zacházení se sídlišti a jejich domy.

Jde o další osud obrovských investic z minulých desetiletí, které jsou kupříkladu v Praze domovem poloviny současného počtu obyvatel. Naprostá nesmyslnost pseudorevolučního emotivního volání po jejich zbourání se již prokázala a je zahájena obtížná cesta k dořešení majetkových a právních otázek.

Sídlištní fenomén v naší zemi splnil, podle mého názoru, svoji historickou úlohu a zřejmě se již nebude opakovat. To však neznamená změnu názoru na výstavbu nájemních objektů s více malými a menšími byty, které jsou potřebné vzhledem k celkové demografické skladbě, věkovému složení obyvatel a jejich ekonomickému postavení. Statistická data tuto naléhavou potřebu výrazně podtrhují.²⁾

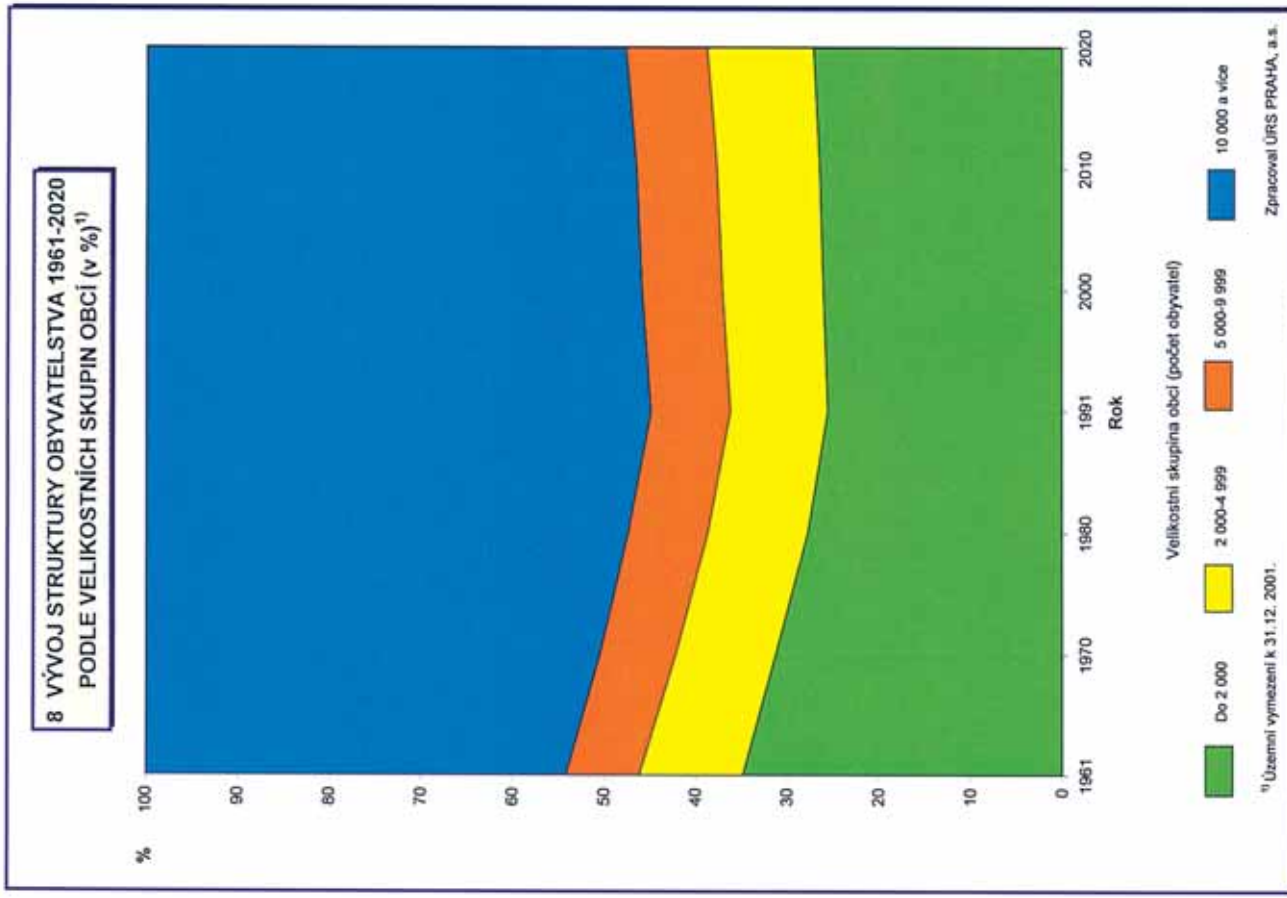
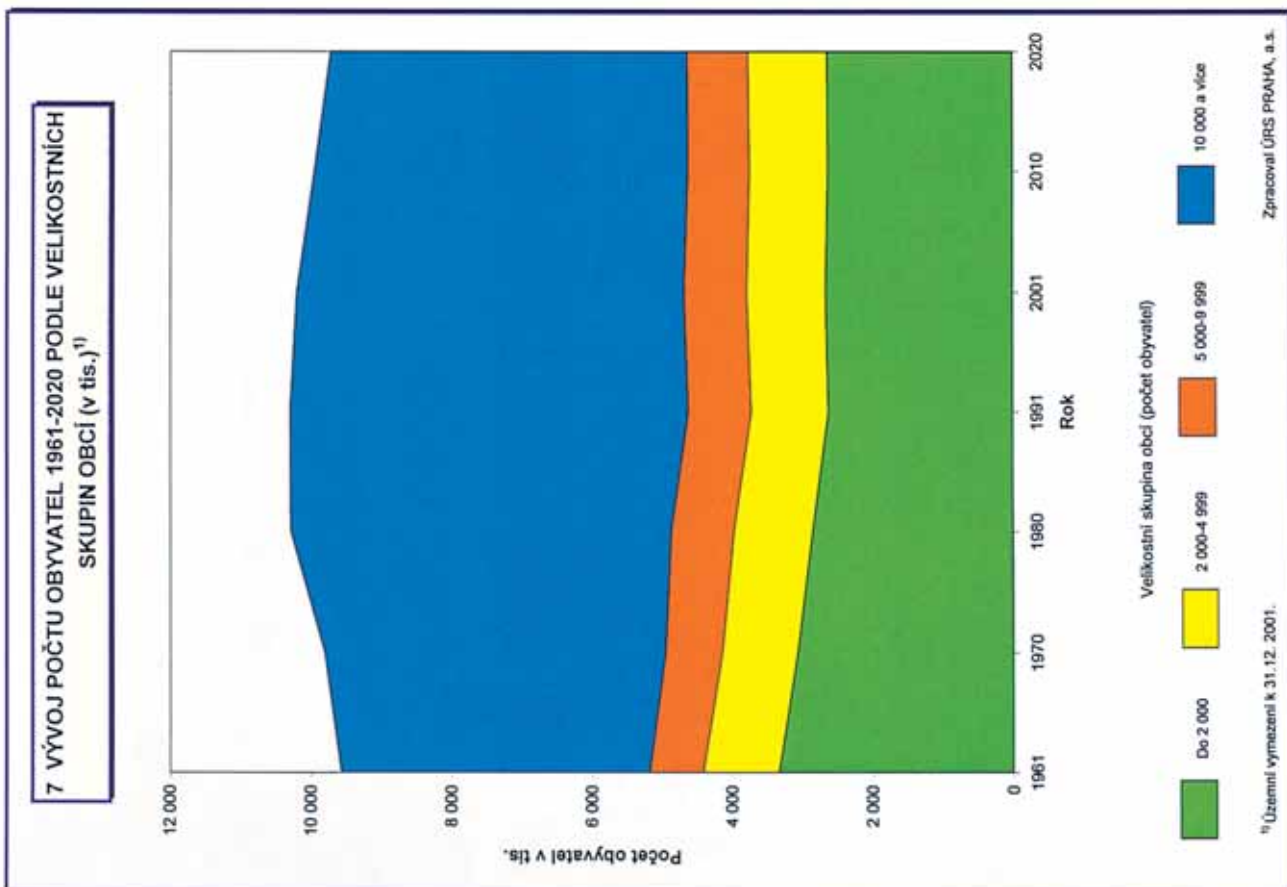
Rychlé zbohatnutí některých vrstev obyvatelstva přineslo i pocit nutnosti prokázat nové společenské postavení. Ve druhé polovině devadesátých let začala poměrně rozsáhlá výstavba velkých a nákladných vil. Nejúspěšnější investoři obsadili vhodné i méně vhodné zbývající parcely v intravilánech měst a zbývající v urbanizovaných zónách v jejich okolí. Někde, zejména u Prahy, vznikají miniaturní oplocená přepychová sídliště, ale objevují se překvapivě kupříkladu i v rekreační krajině u Slapské přehradě.

Při tom však není možno hovořit o „urban sprawl“, jakémusi rozmazávání měst do velkých okrajových ploch, tak jak je známé zvláště ze Spojených států. Českým podmínkám toto nebezpečí zřejmě nehrozí, nelze však vyloučit zatím neznámé vlivy po vstupu do Evropské unie.

Nepříjemným rizikem je však, při současném velmi liberálním místním rozhodování, vznik urbanisticko-architektonické „vyrážky“ v naší krajině. Aktivní občanské iniciativy se téměř výlučně obrací proti velkým inženýrským stavbám, ale podnikatelský a soukromokapitalistický urbanismus a architektura zůstávají stranou jejich pozornosti.

Při úvahách o individuálním bydlení, jeho vlivech a dalším vývoji by se nemělo zapomínat na skrytý rozpor mezi funkční a stavebně technickou setrvačností rodinného domu a rychlým průběhem změn životního způsobu, společenských a rodinných vztahů. V některých zemích vede rostoucí délka života k opuštění bydlení

2) Definitivní výsledky sčítání 2001 však umožňují provedení těchto analýz, o které by měl být zájem na centrální úrovni, ale i na úrovni krajů a měst.

5 PŘÍRŮSTEK (ÚBYTEK) POČTU OBYVATEL CELKEM NA 1000 OBYVATEL STŘEDNÍHO STAVU PRŮMĚRNĚ ROČNĚ 1991 - 2001 PODLE OBCÍ¹⁾

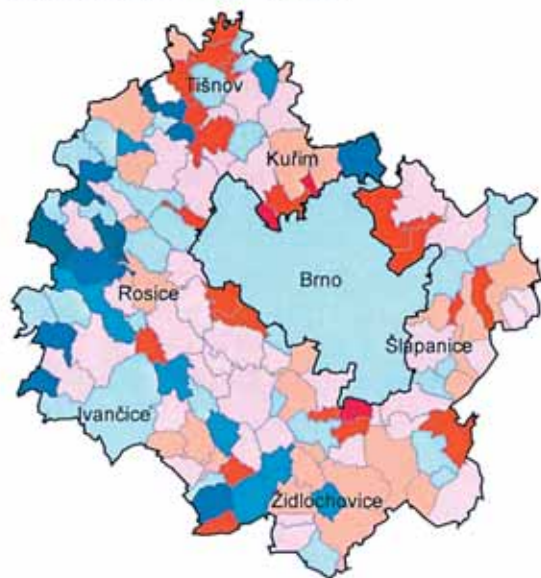
Praha a okresy Praha-východ a Praha-západ

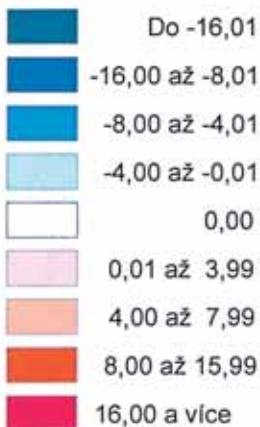
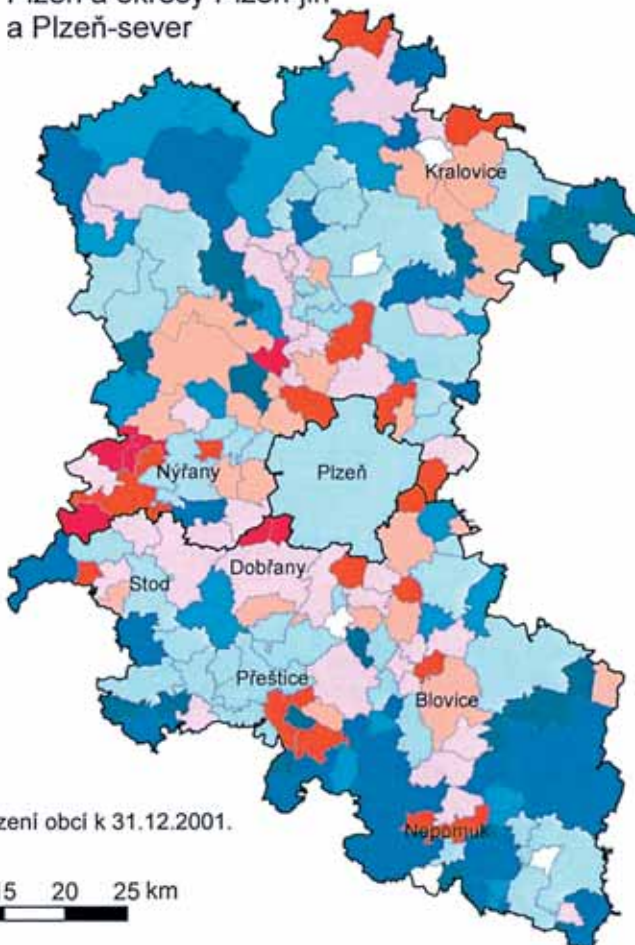
Ostrava a okresy Karviná a Frýdek-Místek

Brno a okres Brno-venkov

Plzeň a okresy Plzeň-jih a Plzeň-sever

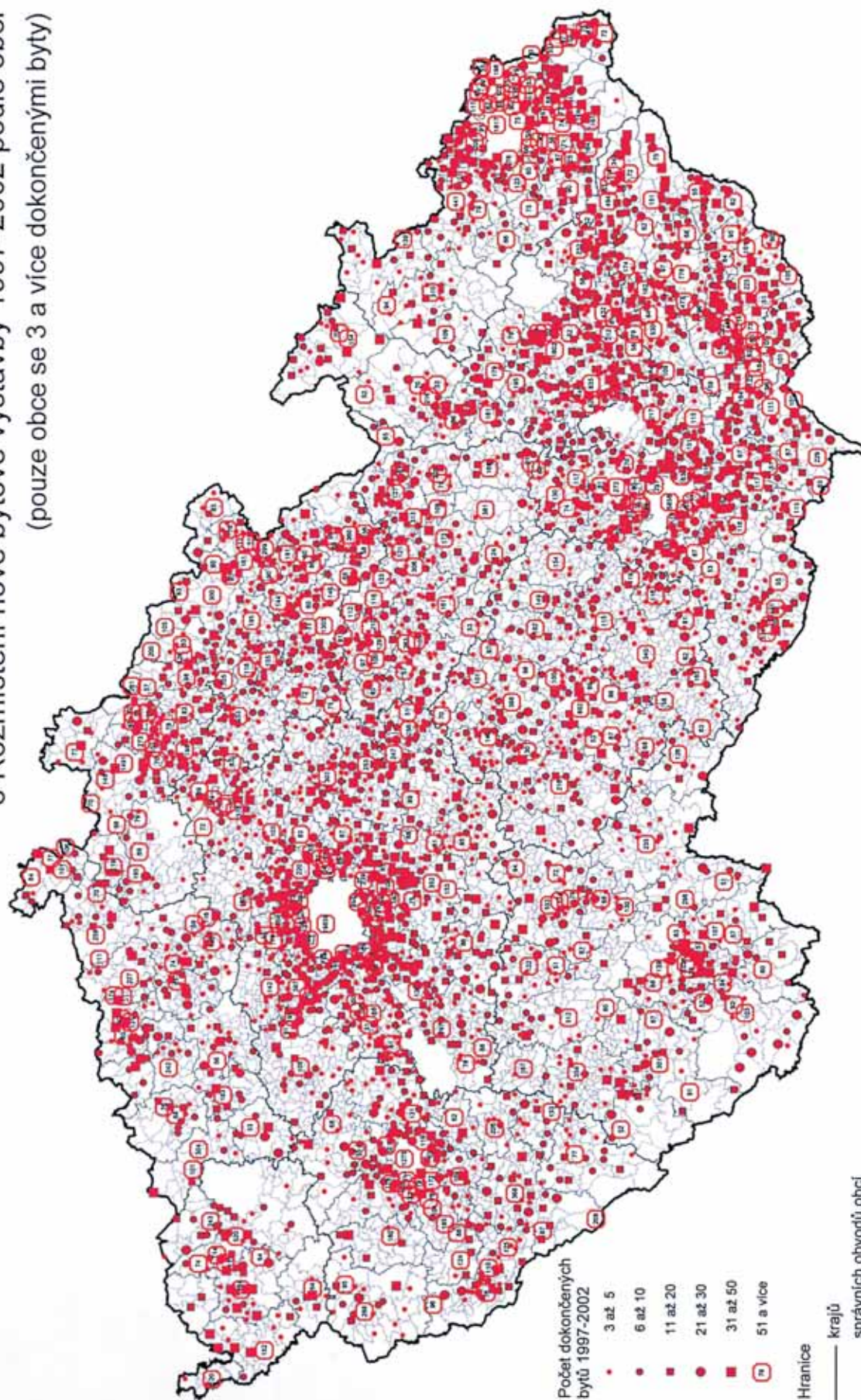
1) Administrativní vymezení obcí k 31.12.2001.

0 5 10 15 20 25 km

Mapový podklad: © ČÚZK, 2001

Z podkladů ČSÚ zpracoval ÚRS PRAHA, a.s.

6 Rozmístění nové bytové výstavby 1997-2002 podle obcí (pouze obce se 3 a více dokončenými byty)

Mapový podklad: © ČÚZK, 2001

Z podkladů ČSÚ zpracoval ÚRS PRAHA, a.s.

v rodinném domku pro potíže s užíváním a údržbou, a také proto, že plánované soužití více generací má často úskalí. Proto se často směřuje k bydlení v domech s více byty a možnostmi sousedských styků.

Pohledy na současnost, která je v pohybu, a pod vlivem rostoucí všeobecné propojenosti, vedou k pokusu o vyslovení názoru na budoucnost osídlení v naší zemi. Je to však úkol téměř nesplnitelný a jen s blízkým horizontem.

Jedinou konstantou jsou původní geomorfologické podmínky české kotliny, vše ostatní se bude proměňovat. Deset milionů obyvatel se, za předpokladu vývoje bez katastrof, s mírným poklesem udrží. Dojde však ke změnám ve složení pod vlivem zapojení do Evropské unie a není vyloučeno ani řízení přistěhovalectví ze zemí mimo ni. Pravděpodobně se bude měnit celková ekonomická struktura působením zahraničních investic, které se budou řídit nejen technickým pokrokem, ale zejména ziskovou výhodností. Některé nové se budou objevovat, jiné zanikat, i když byly postaveny nedávno.

Je to spojeno s globalizací, která se nepochybně bude vyvíjet a přetvářet pod tlakem tak zvaného třetího světa.

Český prostor je přirozeně omezený a nedovoluje vznik mrtvých sídel. Doprava a jiná spojení budou zkracovat vzdálenosti v síti jednotlivých sídel a zakládání nových celků je nepravděpodobné. Zánik městských celků je vyloučen, u některých může dojít ke změnám významu a téměř totéž platí o venkovských obcích.

Důležitou úlohu bude mít další rozvoj technické vybavenosti, která se bude propojovat v regionálním i vyšším měřítku stejně jako celá široká oblast životního prostředí, podmínky obyvatelnosti území České republiky.

Budoucnost zemědělství není jasná a bude na ni působit řada dnes těžko předvídatelných sil.

Přítom všem však zůstává pro svoji jedinečnost ochrana naší krajiny kategoričtím imperativem a v žádném případě nelze připustit její poškozování.

Z toho vyplývá, že i ve složitých a měnících se podmínkách bude nezbytné udržet a rozvíjet systémy prostorového projektování. Jde o schopnost zachovat vlastnosti důležité pro identitu jednotlivých krajů a současně rozumně reagovat na vývoj v rámci zákonných, dostatečně autoritativních záruk trvale udržitelného rozvoje.

Mezinárodně uznávané urbanistické a architektonické hodnoty v naší zemi jsou nejen svědectvím staleté kulturní tradice, ale i nezanedbatelným hospodářským přínosem. Je možno očekávat, že budou udržovány a podle možností rozvíjeny. K tomu je ovšem třeba na samosprávných základech pokračovat v urbanistickém projektování s respektovanou působností.

Sídlíšní útvary budou existovat ještě dlouhou dobu s technickou a architektonickou obnovou. Nelze vyloučit ani likvidaci některých objektů s využitím existující technické infrastruktury pro novostavby menších obytných domů.

Novým urbanistickým prvkem s obtížně určitelnou budoucností jsou velkoná- kupní, skladové, zásobovací a výrobní areály. Vznikly a vznikají především na dřívě přísně chráněné zemědělské půdě podél automobilových komunikací u velkých měst, propojující je, často bez ohledu na krajinu, s dřívě samostatnými sídly. Toto počínání bude nezbytně nutno regulovat projekty prostorového uspořádání krajů.

Urbanistické projekty měst všech velikostí se budou muset vypořádat s návrhy na zřízení průmyslových zón, které jsou pro samosprávu lákavou perspektivou ekonomického rozvoje.

Rozhodování a povolování na základě momentálních hledisek bez odborně uváženého výhledu a jeho možných variant je nebezpečné pro životní prostředí a historický obraz. V podobných případech bude nutno zpracovat a důsledně uplatňovat metodiku pro vytváření souladu ochrany a rozumné reagence na vývoj.

Současný stav je pod vlivem změn. Kritické úvahy o budoucnosti se mohou jevit proto jako nepraktické či nežádoucí z hlediska svobodného jednotlivce. Je třeba se smířit s působením času, nabýváním zkušeností a rozhledu. V tomto procesu je možno ponechat věci volnému průběhu nebo se chopit soudobých infor- matických nástrojů a pokusit se o odstranění mnohých konfliktů a ztrát.

Závěr

a) Rozbor a studie výhledu obyvatelstva do roku 2020 podle obcí a měst zřetelně ukazují, že se v současném osídlení zakládají a projevují určité dlouhodobě působící a jen obtížně změnitelné procesy, které budou mít zásadní demografické, ekonomické, ekologické a kulturní důsledky. Proto je nanejvýš žádoucí tyto procesy soustavně sledovat a vyhodnocovat.

b) Ve srovnání s rozvinutými západními zeměmi není koncepční problematika osídlení a sídelní politiky v ČR věnována dostatečná pozornost. Je to zřejmě způsobeno též tím, že v našem osídlení neexistují takové extrémní a katastrofické jevy, jako je demografická exploze, extrémní sociální konflikty, hromadné migrace a růst mnohamilionových aglomerací. To však neznamená, že situace osídlení ČR je bezkonfliktní a že se v ní neprojevují, byť v menším měřítku, obdobné problémy.

c) Relativně uspokojivý stav osídlení ČR a jeho pozitivní urbanistické tradice vedou k tomu, že dosud nebyla v uspokojivé úrovni formulována urbanistická politika a strategie osídlení v celostátním a regionálním měřítku. Již v současné době se však projevují negativní důsledky tohoto postoje. Ponechání sídelních procesů živelnému vývoji je ovšem též určitou „sídelní politikou“, která však vede dlouhodobě k negativním důsledkům.

d) Při obsahovém formulování udržitelného vývoje se ne vždy považuje problematika lidských sídel za tak důležitou, aby si zasluhovala soustavnou pozornost. Je to v rozporu s tím, že to jsou právě lidská sídla, u nichž se aspekty udržitelného vývoje projevují velmi výrazně a ve zřetelné formě. Stávají se tak důležitými a uchopitelnými hodnotami pro regionální a místní správní a samosprávné orgány. Je to důležitý úkol současnosti, že si zasluží výraznější a soustavnější úsilí než doposud.

e) Další pozitivní společenský a hospodářský rozvoj proto vyžaduje, aby byla pro celou zemi výslovně formulována strategie osídlení a urbanistická politika, včetně tomu odpovídajících účinných realizačních nástrojů. Je to jeden z předpokladů efektivního vynakládání veřejných i soukromých prostředků, hospodárného a šetrného zacházení s existujícími zdroji a uchování stále ještě bohatých a kulturních hodnot naší krajiny a sídel. Jde o to tyto nové jevy v trendech našeho osídlení nejen v obecné rovině popisovat, ale vtělit do strategie osídlení včetně konkrétních nástrojů. V tomto směru je třeba klást požadavky i na současný výzkum.

doc. RNDr. Alois Andrlé, CSc.

ÚRS Praha, a. s.

Literatura:

- Andrle, A. a kol.: Vývoj obyvatelstva v územích České republiky 1991–1996. *Moderní obec*, 1997, č. 9.
- Andrle, A. a kol.: Obyvatelstvo podle velikostních skupin měst a obcí. ÚRS, Praha, 2002.
- Andrle, A.–Martínek, J.: Tendence a některé otázky vývoje největších měst ČSSR v období 1961–1970. *Územní plánování a urbanismus*, VII, 1973, č. 5.
- Andrle, A.: Migrační zázemí našich největších měst 1991–1995. *Územní plánování a urbanismus*, XXIV, 1997, č. 3.
- Andrle, A.: Obyvatelstvo a bytový fond ve vybraných městech České republiky 1961–1991. *Terplan*, 1991.
- Andrle, A.–Srb, V.: Vývoj československých měst 1869–1980. SKVTIR, Praha, 1986.
- Andrle, A.: Minulost, přítomnost a budoucnost venkova. *Obec a finance*, Praha, 1998, č. 1.
- Andrle, A.–Sovjaková, E.: Obyvatelstvo našich měst v dlouhodobém vývoji (1869–2010). *Veřejná správa*, 1998, č. 16.
- Andrle, A.–Hladík, J.: Průzkum venkovského osídlení a bydlení. Část I. a II. *Veřejná správa* XIII, 2002, č. 47 a 48.
- Bytová výstavba a stavby pro bydlení v územích České republiky. *Etapa 2002*. Praha, Terplan 2002. 2 svazky.
- Československá (Česká) statistika, řada XIV, Dem. Pohyb obyvatelstva v roce 1991–2001, Praha, Český statistický úřad.
- Glück, A., Magel, H. (ed.): *Das Land hat Zukunft. Neue Perspektiven für die händlichen Räume*. Jehle-Verlag, München, 1990.
- Gřegoričik, J.: Máme se obávat suburbanizace našich velkých měst? *Územní plánování a urbanismus*, XXIV, 1997, č. 1–2.
- Hampl, M., Gardavský, V., Kühnl, K.: *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Karlova Univerzita, Praha, 1989.
- Horská, P., Maur, E., Musil, J.: *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Nakl. Paseka, Praha, Litomyšl 2002.
- Hrůza, J.: *Cesta pražského urbanismu. Územní plánování a urbanismus*, XXI, 1994, č. 3–4.
- Hrůza, J.: *Krajina a osídlení. Územní plánování a urbanismus*, XXIV, 1997, č. 1–2.
- Hrůza, J.: *Vývoj urbanismu I. a II.* ČVUT, Praha, 1995 a 1996.
- Körner, M.: *Dopravní infrastruktura a suburbanizace. Územní plánování a urbanismus*, XXIV, 1997, č. 1–2.
- Körner, M.: *Některé paradoxy vývoje území ČR po roce 1990. Urbanismus a územní rozvoj*, VI, 2003, č. 3.
- Musil, J.: *Urbanizace v socialistických zemích*. Svoboda, Praha, 1977.
- Obyvatelstvo, bydlení a bytový fond v územích České republiky podle Sčítání lidu, domů a bytů 1991. *Svazky: republiky, okresy, města, obce, sídla*. Praha, Terplan 1992–1996.
- Opplová, M.–Hrůza, J.: *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. VŠB–TU Ostrava, 1996.
- Ouředníček, M.: *Suburbanizace Prahy. Sociologický časopis*, 38, 2003, č. 2.
- Ptáček, P.: *Suburbanizační proces v zázemí Prahy v 1. polovině 90. let. Územní plánování a urbanismus*, XXIV, 1997, č. 1–2.
- Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970. FSÚ, Praha, 1978.
- Ryšavý, Z.–Link, J.–Velíšková, L.: *Proces suburbanizace v souvislostech procesu přeměny osídlení v letech 1869–1991: Česko, Pražská aglomerace. Územní plánování a urbanismus*, XXI, 1994, č. 3–4.
- Ryšavý, Z.–Kotáčka, L.: *Poznámka k pojmovému vymezení suburbia. Územní plánování a urbanismus*, XXI, 1994, č. 3–4.
- Slepička, A.: *Suburbanizace na příkladu městských aglomerací Lipsko a Šverin. Územní plánování a urbanismus*, XXIV, 1997, č. 1–2.
- Steinführerová, A.: *Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno. Sociologický časopis*, 38, 2003, č. 2.
- Sýkora, L.: *Suburbanizace a její společenské důsledky. Sociologický časopis*, 38, 2003, č. 2.
- Vývoj obyvatelstva v územích České republiky 1991–2001. Praha, ÚRS 2002.
- Lloyd Rodvin (ed.): *Shelter, Settlement and Development*. Boston, 1987.